

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, заочного та дистанційного навчання

Кафедра теоретичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ВІРТУАЛЬНОГО
ДОВКІЛЛЯ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Андрія ЯЦЕНДЮКА

4 курсу заочної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник

кандидат психологічних наук

Лідія ОРИЩИН-БУЖДИГАН

Рецензент

доктор психологічних наук, доцент

Євген КАРПЕНКО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«04» квітня 2022 р., протокол № 9

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

_____ **Зоряна КОВАЛЬЧУК**

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СПРИЙНЯТТЯ В АСПЕКТІ ВІРТУАЛЬНОГО ДОВКІЛЛЯ	7
1.1 Сприйняття віртуального часу та його особливості.....	7
1.2 Сприймання у віртуальному довкіллі як плинність	11
1.3. Парадигми сприйняття часу	13
1.4. Сприйняття віртуальності у аспекті хронотопу. Сприйняття у соціальних мережах.....	17
РОЗДІЛ 2. АСПЕКТИ ВІРТУАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ У НЕТИПОВИХ СИТУАЦІЯХ	21
2.1.Вплив психотропних речовин на сприйняття часу у віртуальному просторі....	22
2.2 Сприймання віртуального часу у важких життєвих ситуаціях.....	24
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СПРИЙМАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО СВІТУ ДИТИНОЮ	29
3.1. Основні методи емпіричного вивчення сприймання віртуального довкілля дитиною	30
3.2. Особливості процедури проведення дослідження.....	36
3.3. Характеристика особистісних особливостей досліджуваних дітей та основних патернів агресивної поведінки.....	38
3.4. Характеристика основних видів сприймання віртуального довкілля у досліджуваній групі осіб.....	41
3.5. Характеристика показників шкільної тривожності та перешкод у встановленні емоційних контактів у досліджуваних дітей.....	48
3.6. Вивчення кореляційної взаємопов'язаності особливостей тривожно-емоційних реакцій дітей, показників агресивності, основних особистісних характеристик та визначників сприймання віртуального довкілля дитиною.....	55
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Сприймання, як психічний процес відіграє важливу психологічно-світоглядну роль, вона має відношення не тільки до процесу пізнання, його історії, але й до всієї сукупності форм освоєння світу в суспільстві. Сприйняття віртуального довкілля виступає в якості одного з найважливіших атрибутів свідомості особистості: виходячи з глибин людської психіки і формуючись під впливом зовнішніх обставин, є важливою частиною життя кожної сучасної людини. В мозку немає окремої системи, яка б відповідала за віртуальне сприйняття. Віртуальне сприйняття відбувається у об'єктивному та суб'єктивному вимірі, у першому випадку опираючись на освоєння загальноприйнятих еталонів оцінки часу та простору.

У другому випадку віртуальне сприйняття здійснюється людиною, та залежить від її настрою, віку, температури тіла. Різні психічні стани та медикаменти впливають на зміну віртуального сприйняття особою, час може розтягуватись або стискатись.

Сприймання може спотворюватись, коли людина перебуває у віртуальній реальності: інтернет-середовище помітно впливає на протікання часу та розуміння простору.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що з проблемою віртуального сприйняття людина зіштовхується щодня, щохвилини. Віртуальне довкілля є регулятором усієї діяльності людини, всі явища у світі відбуваються у часово-просторовому вимірі. Вміючи раціонально організувати та розподіляти час у віртуальному середовищі, люди можуть встигати набагато більше, приділяти більше уваги близьким та рідним, роботі, відпочинку. Вміння контролювати час дає людям можливість менше часу проводити за комп'ютером, телевізором або приставкою, адже за рахунок розвитку технологій ця проблема набуває більшої ваги у сучасному світі. Набирають популярності лекції з віртуальних компетенцій, які вчать людей підвищувати ефективність використання власного часу у мережах,

тренуючи свідомий контроль. Управління віртуальними можливостями може підвищити певні навички для вирішення конкретних задач, проектів, цілей. Особливо чутливими до сприйняття віртуального довкілля є діти.

Об'єкт дослідження: сфера психічних процесів людини.

Предмет: особливості суб'єктивного сприйняття віртуального довкілля та фактори, які на це впливають.

Мета: вивчити та дослідити на теоретичному та практичному рівні характеристики та особливості психічного процесу сприймання у віртуальному довкіллі у дітей та визначити чинники, які впливають на спотворення сприйняття віртуального довкілля.

Робочі припущення полягають у перевірці тверджень про негативний вплив сприйняття віртуального довкілля на міру агресивності, тривожність та особистість дитини.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, систематизація, порівняння, узагальнення – дозволили опрацювати наукові джерела; емпіричні методи:

- Дитячий опитувальник Кеттелла СРQ
- Опитувальник на виявлення рівня агресивності Басса-Дарки.
- Анкета для визначення основних способів віртуального сприймання довкілля дитиною

Структура роботи. Робота складається з трьох розділів: двох теоретичних спрямованих на вивчення особливостей віртуального сприйняття та одного емпіричного присвяченого вивченню негативних наслідків сприймання віртуального довкілля на особистість дитини.

Теоретична основа роботи. Дослідженням питань сприйняття, зокрема і віртуальному аспекті, займалися такі вчені: Ф. Зімбардо, Ж. Горькая, П. Фрес, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, К. Абульханова. Німецько-американський психолог Курт

Левін

Теоретична та практична цінність роботи полягає у домінуючому значенні віртуального довкілля у житті сучасної людини та важливості вивчення особливостей впливу такого сприйняття на особистість, котра формуються.

РОЗДІЛ 1. СПРИЙНЯТТЯ В АСПЕКТІ ВІРТУАЛЬНОГО ДОВКІЛЛЯ

Сприйняття – це пізнавальний психічний процес, під час якого всі відчуття людини збираються в єдине ціле та проєктують відображення дійсності, створюючи цілісні образи тих чи інших предметів або явищ, при дії на різні органи чуття. У кожне сприйняття також входить попередній досвід та уявлення майбутнього людиною, яка сприймає, тому цей процес є складним та принципово відрізняється від його складових, якщо розглядати їх окремо. Сприймання розрізняють за їхніми сенсорними особливостями, такими як зорові, смакові, слухові, кінестетичні, тощо. За відношенням до психічного життя людини є інтелектуальні, емоційні, естетичні. За складністю сприймання виділяють такі класи сприймань: сприймання простору, сприймання часу та сприймання руху, які між собою тісно взаємопов'язані.

1.1 Сприйняття віртуального часу та його особливості

У сучасному світі сприйняття розглядається у таких концепціях: психофізичний - поєднання психічного відображення послідовності та тривалості «фізичного» часу; психофізіологічний - дослідження біоритмів різного рівня та закономірностей організації «біологічного» часу, їх впливу на динаміку психічних процесів; соціально-психологічний - розгляд особливості сприйняття та відображення людиною «соціального» часу в різноманітних умовах; особистісно-психологічний - дослідження часової динаміки індивідуального життєвого шляху.

У психофізіології найважливішим завдання є саме вивчення механізмів сприйняття людиною віртуального часу, зокрема суб'єктивного. За допомогою таких дій як послідовність явищ, діяльність мозкових структур об'єктивної реальності та швидкості можна сприймати відрізки часу як віддзеркалення людини.

Достатньо складними для сприйняття є поняття суб'єктивного визначення відрізків часу або розташування у просторі. Відрізок часу оцінюється як

суб'єктивно короткий в тому випадку, якщо він заповнений діяльністю зі змістом, а як довший відрізок оцінюється навпаки той, в якому дані відрізки не заповнені змістовною діяльністю. Тому прийнято вважати, що у людини відсутній так званий аналізатор сприйняття лише часових проміжків.

Вивчення віртуального часу та його властивостей є важливим критерієм для розуміння, правильної організації та покращення життя людей. Наприклад, у нестабільній життєвій ситуації людина може інакше переживати час, частіше зважаючи на минуле, у яке неможливо повернутись, але яке можливо "тримати в голові", забуваючи про сьогоднішнє та втрачаючи уяву про власні перспективи у майбутньому.

Знаходячись у гострій стресовій ситуації людина може і зовсім втратити відчуття часу, сенс власного існування, що в подальшому може призвести до депресії та психологічної кризи. В сучасному світі проблеми молоді стрімко посилюються за рахунок трансформації способу бачення майбутнього: зменшення обсягу перспектив на ринку праці, зростання комп'ютерних технологій, розчарування у власному виборі професії, відсутність бажання поспробувати пізнати щось нове на користь стереотипних уявлень про успіх у суспільстві. Молодь усвідомлює, що витрачає час на щось непотрібне, все частіше ставлячи собі запитання «що я міг зробити за цей час, який витратив на безкорисну гру на приставці?» або «якби я мала більше вільного часу, я би пішла займатись у спортивний зал». Незважаючи на те, що час не є валютою, люди все одно жалкують, що витрачають його "дарма".

Саме тому для сучасної психології питання сприйняття часу, вміння його раціонально розподіляти та організовувати, набуває нового актуального значення та ваги. Так, у сучасній психології виділяють такі напрямки вивчення часу: сенсорний - сприймання часу; подійний - психологічний час конкретної особистості, як зміна подій та описовий - уявлення про час як образ у мистецтві, живописі, культурі тощо. Вже у XX столітті сформувались суттєві відмінності між

абсолютним фізичним часом та часом, який суб'єкт сприймає, переживає та усвідомлює індивідуально.

Зараз дослідження сприймання віртуального часу становить великий відсоток у провідних теоріях психології особистості. У сучасній психологічній науці вивчення сприйняття часу особистістю та часової перспективи постає на одному рівні, адже вони взаємо зумовлюють одне одного.

Планування віртуального часу є одним із важливих критеріїв стабільного існування та успіху, жодна сфера. Професійна компетентність керівника залежить не тільки від його професійних, соціальних або методичних здібностей, а і від вміння раціонально планувати та використовувати час робочого дня, планів на квартал тощо. Часова компетентність включає в себе збірку знань, пов'язаних з відчуттям часового простору та часових лімітів спілкування, «відчуття часу». [8, с. 3].

Німецько-американський психолог Курт Левін інтерпретував поняття «часова перспектива» як: «сукупність поглядів індивіда на психологічне майбутнє та минуле, які існують в даний час на реальному та різноманітних нереальних рівнях» [1, с. 139].

Вивченням часової перспективи активно займався доктор психологічних наук Філіп Зімбардо, який вважав, що кожна людина має свою особисту часову перспективу. Під терміном «перспектива» мається на увазі «точка зору», з якої індивід дивиться на все своє життя крізь призму та яким чином сприймає своє минуле, сьогодення та майбутнє.

Часова перспектива – фундаментальний неусвідомлений процес, за допомогою якого суспільний та індивідуальний досвід людини співвідноситься з часовими категоріями, що дає можливість надати змістове навантаження і зв'язаність попередньому досвіду. Згідно з теорією вченого, люди з дитинства вчаться переводити свій власний досвід у категорію минулого, теперішнього або майбутнього, в першу чергу за рахунок соціалізації: під впливом родини, культури,

релігії, суспільства. [4., с. 23]. Переважно дослідження часової перспективи концентрувалось на майбутньому, проте саме Філіп Зімбардо розробив повний конструкт часової перспективи, який включає в себе орієнтацію на сьогодні і навіть минуле. Вченими виявлено, що кожній людині властива концентрація на якомусь конкретно напрямку: хтось весь час намагається дивитись у майбутнє, хтось ніби живе у минулому, що стає причиною формування часового «упередження», яке може виявлятися хронічно. У такому випадку це упередження розглядається у ролі диспозиції. Методика Ф. Зімбардо (Zimbardo Time Perspective Inventory – ZTPI) дає можливість розглянути кожен рівень часової перспективи, тобто минуле, сьогодні або майбутнє, в теоретичній основі, при урахуванні мотиваційних, емоційних, когнітивних та соціальних аспектів. Ця методика вимірює 5 часових орієнтацій: негативне минуле, гедоністичне сьогодні, майбутнє, позитивне минуле та фаталістичний настрій.

Часова перспектива з одного боку може розглядатись як погляд людини на своє психологічне минуле та майбутнє, які в даний час існують на реальних та нереальних рівнях. З другого боку коли в свідомості людини формується взаємозв'язок та взаємообумовленість минулого, теперішнього та майбутнього. З третього боку як психологічна складова з багатостороннім перемиканням в роздумах про минуле, теперішнє та майбутнє. Та з четвертого боку – минуле та майбутнє, план даного моменту, реальний та нереальний план життя. Поняття «часової перспективи» можна описати як уявлення індивіда про минуле, теперішнє та майбутнє, які в його свідомості існують в актуальний момент часу. Залежно від стресових життєвих ситуацій та труднощів, від віку, культурних та релігійних поглядів, час сприймається по різному. Однак, негативний вплив на сприйняття часу та життєві плани на майбутнє, зокрема у молоді, має поширення комп'ютерних технологій та глобалізація майбутнього.

У 15-и річних підлітків повністю сформована здатність адекватної оцінки часу, однак вже в похилому віці потік часу сприймається швидше ніж у зрілому. У

віці понад 80 років спостерігається значне зниження плинності сприйняття часу. Психологічний час може вести себе по різному: розриватись на частини, розтягуватись, стискатись, бути безперервним або перериватися.

Тому, час сприймається по різному на різних стадіях зрілості, коли більш розмірений темп часу спостерігається у юнаків та дорослих, то у літніх людей час швидкоплинний.

П. Фресом та Ж. Піаже було виявлено, що сприйняття часу індивідом можна поділити на два рівні: рівень безпосередньо пережитого часу, тривалість якого не перевищує 2 с., який є загальним як для людини, так і для тварини, та рівень оцінювання часу, який здійснюється завдяки суспільному досвіду та мовленні [2, с. 90].

1.2 Сприймання у віртуальному доквіллі як плинність

Як вважають деякі дослідники, ідея віртуального часу розділилась на дві категорії: повторюваності і не повторюваності подій, де у першій категорії міститься ритмічне повторення чогось, наприклад, ударів пульсу, добові зміни, циклічність сезонів року. А у другій - неповторне одноразове відтворення, таке як народження або смерть живих істот. Сприймання та уявлення про час поступово набувається з роками починаючи з народження. Вважається, що життя протікає в абсолютному фізичному часі, який називають об'єктивним, проте для людини важливу роль відіграє саме особисті сприйняття та розуміння власного часу, соціального буття, де головною виступає саме якісна форма проживання цього часу.

Радянський психолог Сергій Рубінштейн, який займався вивченням відчуття та сприйняття, зазначав, що сприймання часу ми розрізняємо та ділимо на складові, що становить його чуттєву основу - безпосереднє відчуття тривалості, яке обумовлено переважно вісцеральною чутливістю, та, власне, на особисте сприйняття часу, що розвивається на цій чуттєвій органічній основі. У особистому сприйнятті, як зазначав дослідник, ми розрізняємо сприйняття часової тривалості

та часової послідовності. Ми маємо безпосереднє переживання або відчуття часу, яке обумовлено органічними відчуттями і пов'язане з ритмічністю. Також у роботах Сергія Рубінштейна та його учнів було розкрито активність особистості стосовно часу, де сама особистість є суб'єктом життєвого шляху, а не тільки залежить від зовнішніх подій, змін, періодичності життя. Показано також прямий зв'язок динаміки життєвого шляху в залежності від типу особистості, її конкретних властивостей та вміння спрямовувати або прискорювати події власного життя [5].

Проте, його учениця - Ксенія Абульханова-Славська, яка займалась вивченням важливості розуміння часу разом з Тетяною Березіною, вважала життєдіяльність залежною безпосередньо від самого суб'єкта життя, виділяючи три ідеї відтворення життєвого шляху індивіда: "життєву позицію"; "життєву перспективу" та "життєву лінію". Активність особистості у власному часі життя стала предметом вивчення у багатьох концепціях, що дає можливість створити програми дослідження та діагностики враховуючи аналіз життєвих планів, життєвих позицій та часових перспектив. [6, с. 113].

Час відіграє роль фундаментальної основи в координації, відтворенні та організації життя людей, присутність часової координати властива усім аспектам життєдіяльності: умовам, обставинам, можливостям та реальному здійсненню. Будь-яка дія суб'єкта є процесом, який знаходиться у конкретному часовому відрізку та характеризується притаманними йому тимчасовими закономірностями. Власний досвід суб'єкта базується на минулому, хоча і відтворюється у теперішньому. Отже досвід у вигляді просторових схем впливає на поведінку людини. Людина завжди намагається зрозуміти та відтворити в реальності власні образи часу, які не залежать від дійсності.

Відповідно, за рахунок цього питання віртуального сприймання у психології відіграє одну з провідних ролей у визначенні природи людини. Характерними рисами часу виділяють його плинність, незворотність та відсутність наочних форм. Існує абсолютний вимір часу, такий як секунда, хвилина, година, рік, тощо, але

говорячи про час ми маємо враховувати момент, від якого ведеться рахунок, тобто відправну крапку. Відправною крапкою в часу переважно вважають теперішнє, тобто сьогодні, яке собою поділяє час на його минуле та його перспективне майбутнє.

Якщо об'єктивний час розглядають як загальну течію часу, яка впливає на все однаково, то суб'єктивний час людини розглядають у кожному випадку конкретним відчуттям та сприйняття часу, яке на цю мить притаманне саме людині та її можливості орієнтуватись і світі, який безперервно рухається у об'єктивному часі вперед. Але суб'єктивний час також має свої базові тенденції, наприклад денна активність та нічний сон. Кожен такий процес розподіляють на темп і ритм, які в свою чергу описують кількісну та якісну тривалість процесу, такі характеристики пов'язані та залежать одна від одної. Наприклад, всі люди мають певні життєві пороги, а життя як тривалість може визначатись кількістю таких порогів та якістю їх подолання. Психологією суб'єктивного часу вважається ставлення особистості до того або іншого процесу, який виражає його сприйняття кожного порогу, бачення якого може виражатись у вигляді мети або як чергового етапного процесу. Відповідно, після подолання кожного етапного процесу наступає новий.

Всі люди різняться власним сприйняттям віртуального часу. Вважають, сприйняття відрізків залежить від типу біоритму людини. За відмірюванням інтервалів відповідає така частина головного мозку як гіпокамп, який активізується для фіксації в пам'яті певного часового еталону. Під час роботи гіпокампу кожний інтервал багаторазово порівнюється з еталоном, що зберігається в пам'яті.

1.3. Парадигми сприйняття часу

Стерлись такі рамки як відстань одної людини від іншої, кордони між державами, адже завдяки комп'ютеру з веб камерою ми можемо побачити людину, яка знаходиться на великій відстані від нас та живе в іншому часовому поясі. Сформувались певні віртуальні спільноти, які змінили стереотипи та погляди на

життя. Люди могли ділитись між собою власними або чужими думками та судженнями, висловлювати свої погляди, сперечатися, що є як позитивним так і негативним каталізатором у формуванні сучасної культури. Цінність інформації з появою інтернету тепер була значно нижчою, а швидкість її поширення більшою. Також стерлись рамки передавання та сприйняття інформації. Інтернет нівелює такі поняття як державні та національні кордони. Можна вважати, що Інтернет існує як «окремий світ», в якому людина може бути ким завгодно, незалежно від раси, місця проживання, економічної або військової сили. Вхід у цей світ здійснюється без привілеїв чи дискримінації, в ньому унікальним способом об'єднуються абсолютно всі у певну замкнену систему. Як висловився соціолог М. Кастельс, Інтернет це – «нова комунікативна система», яка трансформує такі основні виміри людського життя, як простір і час. Такі значення як культура, історія та географія більше не впливають на місцеположення, а перетворюється у функціональні мережі або набір іміджів, котрі є в поточному просторі, тому віртуальний простір заміщує конкретний та місцеположення. Також нового комунікативного перетворення набуло і минуле, сьогодення та майбутнє, яке тепер може взаємодіяти одне з одним і в одному і тому ж повідомленні. Час та простір в даній новій культурі матеріалізуються та виходять за межі певного досвіду і містять різноманітність систем презентації, що передавалися з покоління в покоління.

Вивчаючи питання часу у всесвітній мережі можна натрапити на судження, що часу в інтернеті не існує, а є певною мірою електронне безсмертя. Однак, зважаючи на те, що в мережі користувачі рухаються від тексту до тексту, від одного сервера до іншого, то в інтернеті неодмінно повинен бути час, оскільки з ним пов'язаний рух. Дуже влучно висловився про інтернет науковець Нікітаєв В. В., який описав мережу як певний «паралельний світ» зі своїми законами часу та простору та який має власне тіло. Отже метою даного дослідження буде виявити яким є час в інтернеті та як людина його сприймає.

У житті людини, на сьогоднішній день, час та часовість відіграють одну з

ключових ролей та складають основу людського буття, проникають в основні події життя, набувають основного екзистенціального значення свідомості. Час настільки став частиною людської даності в інтуїтивному плані, що спроби його дослідження стають абсолютно безнадійні. В наш час комп'ютери та інтернет дали можливість економити час, і очевидно, що в людини мало б з'явитися багато вільного часу на особисті справи. Але з появою всесвітньої мережі незважаючи на свої переваги появились і недоліки: час фрагментувався і наслідком цього стало враження, що його стає дедалі менше. Також не буде помилкою вважати, що світова мережа зі статусу виключно комунікаційної перетворилась, на середовище яке формує певну субкультуру, адже змішуються суб'єктивні судження людей. На перетворення внутрішньої суті людини впливають також пізнавальна та ігрова діяльності у світової мережі. Інтернет абсолютно руйнує всі аспекти людського спілкування, які пов'язані з часом. Повідомлення, які вказують на якусь майбутню подію, можуть сприйматись не точно, оскільки невідомо, коли конкретно воно було отримано. У інтернет листуванні рух часу поділяється на три координати: текстовий, календарний та перцептивний. Отже, в інтернет просторі час регламентується саме за законами мережі і людина вже не сприймає реального часу, а тому його відчуття будуть залежати виключно від того, на скільки довго людина буде знаходитись у мережі.

Час у мережі є дуже швидким і вимагає від людини такої ж швидкості для того, щоб отримати потрібну інформацію. Час перетворився на так званий товарний блок. Ним торгують, діляться, крадуть тощо. Рух в мережі здійснюється набагато швидше ніж в реальному світі, тому і всі процеси, які зв'язані з інформацією та комунікацією в інтернеті стають швидшими. Однак з часом даної швидкості людям перестає вистачати, і тому вони чекають на появу більш потужніших обчислювальних машин та швидшого інтернет. Усе стало рухатись набагато швидше. Тому ми починаємо звикати до даного потоку в мережі, де час очікування може бути мінімальним. Коли доступ до інтернет-сторінок займає більше часу, ніж

людина очікує, вона починає відчувати певний дискомфорт та роздратованість. Важливим фактором у сприйнятті часу в інтернеті стало мандрування в часі. Така можливість дала змогу в віртуальному середовищі повернутись назад на певний період та змінити певні параметри, що потягнуть за собою зміни у майбутньому та проаналізувати отримані результати. Психологи досліджуючи цей феномен зауважили, що людина досить легко сприймає дані моделі часу, а зокрема їх безперервність і не порушність. Єдине, що викликає в людини психологічний опір – це можливість активації діяльності в минулому. Саме це порушує принципи причинного зв'язку. Оволодіння часом для сучасної людини стало вельми складним. Це дуже вплинуло на спрямованість людини в майбутнє, оскільки дорога туди стала зовсім іншою. Саме завдяки великим можливостям, котрі дає маніпуляція часом людина абсолютизувала власне «Я» та втратила відчуття об'єктивної реальності та відокремилась від традиційних цінностей. Але потрібно визнати, що інтернет для людини сьогодні став чудовим помічником для самореалізації. Мережа з кожним днем пристосовується до перебування одночасно як в реальному часі так і в віртуальному і водночас об'єднує мільйони людей у всьому світі.

Інтернет можна розглянути як віддзеркалення людської думки на певних етапах її розвитку. Задля постійного повернення у віртуальне середовище, для користувачів мережі створюються віртуальні об'єкти, які допомагають користувачам: - віртуальні магазини, гроші, навіть віртуальні друзі, тощо. Проте, Інтернет не тільки відтворює все те, що створюється людьми в реальності, а і приймає чималу участь у формуванні свідомості індивідів, змінюючи їх уявлення про власну «норму». Час та простір у звичному розумінні зникають, а точніше збирається в одній віртуальній точці, домінує хаотичний підхід до інформаційного середовища. Відсутня конкретна точка відліку, яку у реальному житті вважають моментом «тут і зараз», тому зв'язок часових відносин можна рахувати порушеним. Об'єктивне минуле, теперішнє та майбутнє втрачають свою актуальність, так як

активована тільки суб'єктивна перцепція віртуальної реальності. Спілкування, наприклад, у соціальних мережах, можна вважати непросторовою-нечасовим, за рахунок відсутності того самого простору та часу, єдиного для всіх користувачів Інтернету, без жодної крапки відліку цих категорій сприйняття. Фраза «побачимось завтра» у реальному житті сприймається як можливість побачитись на наступний день, після дня, у який ця фраза сказана, але у віртуальному світі ця фраза як частина набраного тексту не скільки про майбутню можливість моменту, скільки про те, що подія ще не настала і не настає. В інтернет-листуванні прийнято вітатись фразою «доброго часу доби», яка зневажає існуючою часовою відмінність між містами або країнами, залишаючись актуальною у будь який момент її прочитання.

1.4. Сприйняття віртуальності у аспекті хронотопу. Сприйняття у соціальних мережах

Хронотоп (від греч. *χρόνος* «час» и *τόπος* «місце») – «закономірний зв'язок просторово-часової координати» [1, с. 234-407]. Цей термін був введений радянським фізіологом Олексієм Ухтомським в рамках його фізіологічних досліджень, який в соціальній психології означає притаманну ідеї комунікативну ситуацію. На думку вченого існує різниця між фізичним часом та часом організму: якщо фізичний час, як об'єктивний, протікає рівномірно та необоротно, то час організму протікає навпаки нерівномірно та в деякій мірі оборотна, за рахунок людської пам'яті. [2, с. 340-347]. Хронотоп також існує у концепції гіпертекстового структурного рівня Інтернет середовища, де набуває властивому забарвленню, але тільки в рамках мережі, існуючи незалежно від реальних просторово-часових зв'язків.

Користувачі Інтернет-мережі можуть помилково уявляти, що вони проводять за комп'ютером набагато менше часу, ніж їм здається. За рахунок його шкоди для зору, більшість батьків забороняють своїм дітям проводити у монітора більше години в день. Не дивлячись на це, дітям години завжди буде мало, адже

вона пролетить як хвилина, тим паче при порівнянні з читанням книги або написанням домашнього завдання. Проте, ми самі можемо проводити час за комп'ютером безперервно, наприклад, поринаючи у цікавий серіал, коли домашні справи, прогулянка чи зустріч з друзями здається менш важливими чи цікавими та відходить на фоновий режим, у той час як ми не слідкуючи за годинником ніби «приклеїлись» до монітора. Таким чином, зневажаючи на реальний часовий вимір, ми поринаємо у його відсутність, адже багато вчених зауважило, що ми дійсно втрачаємо сприйняття часу як тільки з'являємось у інтернеті. Ця проблема набирає актуальності за рахунок щоденного розвитку значення Інтернету у житті людини.

Вченими британського університету Кент та двома працівниками компанії Facebook, Девідом Гінсбергом та Мойрою Берк було проведено дослідження, у ході якого виявили набагато повільніше сприйняття часу людей при використанні соціальної мережі Facebook. В експерименті приймало участь 44 людини, кожен з яких попросили уважно передивитись 20 фотографій на протязі різної кількості часу. П'ять фотографій були пов'язані безпосередньо з соціальною мережею Facebook, п'ять інших – з іншими інтернет-серверами та ще десять нейтральних контрольних картинок. Як результат, більшість учасників недооцінили час, який вони витратили на перегляд пов'язаних з мережею Facebook та Інтернетом фотокарточок, але все рівно найсильніше на сприйняття часу вплинули саме картинки, пов'язані з соціальною мережею. Результат проведеного експерименту стане основою для подальшого вивчення дії Інтернет-ресурсів із сприйняттям часу.

До цього дослідження вченими з Університету Карнегі-Меллон і Facebook було встановлено, що спілкування в соціальних мережах позитивно впливає на відчуття благополуччя та задоволення життям, зауважуючи, що ця взаємодія порівнюється по силі відчуття щастя із укладенням шлюбу або народженню дитини. Ця праця опублікована в Journal of Computer-Mediated Communication. [3].

Швейцарська компанія-виробник годинників Swatch запропонувала концепцію альтернативної системи відліку часу доби. Ця ідея базується на тому, що

доба поділена на 1000 «бітов» (англ. Beat – удар), кожен з яких триває 1 хвилину та 26,4 секунди. Символ Інтернет-часу – «@». Таким чином, початок доби – 00:00:00 – обозначається @000, а кінець доби – 23:59:59 - @999. [4]. Інакшими розробниками була запропонована дрібніша одиниця – сантибиття, яка дорівнює 864 мілі секундам. По всій планеті Інтернет-доба буде починатись в один і той самий час. Як початок відліку рахують меридіан швейцарського міста Бьель (UTC +01:00, літній час не використовується), в якому розташована штаб-квартира компанії Swatch. На думку розробників концепції, інтернет-час не змінює сприйняття часу, а доповнює об'єктивний часовий вимір, що змінюється з часовими поясами й відлічується за Гринвічем. У багатьох операційних системах, наприклад, GNU/Linux, увімкнена підтримка часу доби у вигляді Інтернет-часу, або системного часу, відлік якого не зупиняється навіть при вимкненому комп'ютері. Є навіть окремий термін «годинник реального часу» (RTC — англ. Real Time Clock), що являє собою електронну схему, яка призначена головним чином для врахування та синтезу хронометричних даних, наприклад, дата, точний час, день тижня тощо.

Таким чином, як зазначають автори ідеї, буде загальноприйнятий час знаходження в Інтернеті, за рахунок чого можна буде, наприклад, організовувати та проводити Інтернет-конференції або Інтернет-зустрічі з друзями у Мережі з меншими труднощами.

Технічними засобами було створене абсолютно нове розуміння віртуальності – штучна, або віртуальна реальність (англ. virtual reality, VR). На відміну від звичайного комп'ютера такі системи мають задіяти якомога більше органів відчуття людини: зір, слух тощо. Штучна реальність є імітацією впливу та реакцією на влив. Об'єкти, віртуальної реальності намагаються відтворювати максимально ідентично об'єктам, до яких ми звикли у реальному світі. У розважальних цілях користувачі можуть спробувати те, що об'єктивно не притаманно людині, наприклад літати. Задля більш точного відтворення відчуття реальності комп'ютерна конфігурація властивостей та реакцій штучної реальності

відтворюється у реальному часу. Комплекс із окулярів, рукавиць, імітації автомобільного руля або пістолету тощо, впливає на нервову систему і начебто «переміщає» людину в інакший вимір, де вона існує і керує незалежно від часу та простору. Це має свою назву – так зване «занурення», що має на увазі знаходження у штучному світі, при якому суб'єкт здається відірваним від реального світу. Це відбувається тоді, коли всі органи відчуття максимально «повірили» в уявлене, коли свідомість користувача повністю переходить до керованого персонажу гри. Хоча час нікуди не дівається, так як людина знаходячись у віртуальній реальності все одно залишається «тут і зараз», об'єктивний хід часу просто перестає бути актуальним. Таким чином, залишаючись на одному місці, люди можуть «подорожувати» по інакшим вимірам, час у яких просто не існує, адже тільки «відімкнувшись» від комплексу штучної реальності, ми знову повертаємось у об'єктивний вимір часу, простір, хід подій. Подібні дослідження знаходяться в активній стадії розвитку.

Підсумки до розділу:

Розглянуто Інтернет як певний соціокультурний простір, котрий радикально трансформує сприйняття простору та часу та призводить до зміни ціннісних та світоглядних орієнтацій людини. Сприйняття часу в інтернет-просторі має такі властивості: пластичність, стиснення, “позачасовий час”, миттєвість, розтягнення, подовження. У інтернет-середовищі календарний час – це реальний час, у якому перебуває користувач. Сучасні психологи, які приділяють увагу особливостям сприйняття часу в інтернет-просторі, зауважують, що людина переважно спокійно сприймає усі моделі часу: легко долає порушення безперервності часу та його неоднорідність.

РОЗДІЛ 2. АСПЕКТИ ВІРТУАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ У НЕТИПОВИХ СИТУАЦІЯХ

Сприйняття – це один із процесів, котрий дозволяє людині розуміти оточуючий світ, створювати його суб'єктивну картину. Саме від сприйняття залежить поведінка та бачення людини. Кожна людина сприймає навколишній світ, ситуації та події в ньому суб'єктивно, але сприйняття не завжди одноманітне. На сприйняття впливають різні фактори, такі як: настрій, стрес або стан афекту, температура тіла, вік, різні медикаменти, наркотичні засоби, алкоголь тощо, які можуть значно змінити сприйняття людини.

Дисторсія часу – психологічний термін, який означає зміни у сприйнятті часу, за яких людина може відчувати час розтягнутим або стиснутим, незважаючи на фактичну тривалість часового відрізка. Хоча, виокремлення дисторсії часу як окремих феномен почалось відносно недавно, ця тема тільки набуває актуальності. У 1978 році психолог Поль Фресс, відомий своїми активними дослідженнями аспекту сприйняття часу та співпрацею з Жаном Піаже, писав про переоцінку часу під впливом стресової ситуації. Вчений пояснював це тим, що кількість сприйнятих в конкретній інтервал часових змін може виступати основним конкретним принципом для переоцінки або недооцінки часу. [1, с.125] За рахунок уповільненості часу є можливість створення оптичних ілюзій розмиття рухомого об'єкта, а сам «збій» у сприйнятті часу також може викликати спотворене уявлення минулого або майбутнього. Деколи може протікати несвідомо. Вважається, що дисторсія розтягнутого часу більш популярний феномен, ніж дисторсія стисненого часу. Причиною зміни сприйняття часто є психологічні травми, фізична активність, вживання речовин, які впливають на психічний стан та свідомість. Не правильне сприйняття часу фактично впливає на зниження біологічної та соціальної адаптації людини в навколишньому середовищі.

На відміну від інакших визначених розумінь сприймання, сприйняття часу не має спеціального аналізатора, який може звернути увагу людини на об'єктивні

характеристики минувшого часового проміжку. Цим займається особистісне переживання кожної людини, засноване на її попередньому досвіді, яке називають «відчуттям часу». Воно в більшій мірі пов'язано саме з органічною основою індивіда, а конкретніше – з постійною зміною у нервовій системі людини процесів збудження та гальмування. За рахунок цього на сприйняття часу впливають деякі медикаменти та наркотичні засоби, які впливають на організм людини.

Достатньо складними для категорії сприйняття є поняття суб'єктивного визначення відрізків часу або розташування у просторі. Суб'єктивно коротким відрізок часу оцінюється в тому випадку, якщо він заповнений діяльністю зі змістом, а довшим відрізком оцінюється навпаки той, в якому дані відрізки не заповнені змістовною діяльністю. Тому визначено, що в людини відсутній так званий аналізатор сприйняття лише часових проміжків.

Наприклад, вважається, що дія алкоголю начебто сповільнює час, і навпаки, прискорити сприймання часу допомагає кофеїн. Це можна узагальнити фактом, щоб будь-який вплив на нервову систему, що прискорює роботу організму, паралельно збільшує тривалість часу, а депресанти та заспокійливі, навпаки, гальмують сприймання.

2.1. Вплив психотропних речовин на сприйняття часу у віртуальному просторі

Зміни у сприйнятті швидкості течії часу відмічається на фоні інтоксикації цілим рядом психоактивних речовин – каннабіноїдів, стимуляторів, галюциногенів. З'являється суб'єктивне прискорення, значно сповільнене швидкості течії. Кількісні порушення сприйняття часу являються одним із головних ознак поведінкових адикцій. Хронологічні ілюзії у випадку поведінкових адикцій мають другорядний характер, тому що переважно це пов'язано з афективним звуженням свідомості. При ігровій залежності концентрація уваги на грі супроводжується відключенням від реального середовища, як наслідок, з подальшою амнезією

окремих подій, що відбувались під час гри. Суб'єктивне сприймання прискорення плину часу під час ігрових епізодів відсутній.

Спотворення переживання часу характерно для людей, хворих на розлад харчової поведінки. Хворі на нервову булімію відчувають утруднення в сприйнятті справжньої тривалості приступу переїдання. Це називається симптомом «швидкої їжі» [2, с. 271] Хворим здається, що час переїдання триває тільки декілька хвилин. Хоча, об'єктивне дослідження свідчить про значно більшу тривалість нападів булімії.

У 2015 році когнітивний нейробіолог Девід Терхун був збитий автомобілем, що трапилось у долю секунди, хоча йому здавалось, що все це тривало набагато довше. Час простягнувся від мілі секунди до секунди, і Д. Терхун пережив за секунди те, що ми можемо відчувати менш забарвлено за цілісний день. Час ніби мав властивість стати пластичним, і ця пластичність може посилюватись, якщо застосовувати наркотичні препарати. Д. Терхун займався вивченням нейрохімічних механізмів, які прямо пов'язані зі спотворенням сприймання часу, ліки виявились одним із допоміжних інструментів у дослідженні. Різні препарати, а особливо психоделічні, діють на конкретні нейронні зв'язки та хімічні речовини у головному мозку, тому вченим було проведено дослідження для більш детального розуміння подібної взаємодії. Д. Терхун, разом із співавторами, опублікував дослідження по психофармакології про вплив ЛСД (англ. Lysergic acid diethylamide — диетиламід лізергінової кислоти) на сприймання часу, у ході якого було виявлено, що навіть при невеликому дозуванні ЛСД дійсно впливає на усвідомлення часу людьми, які його приймали. Участь у його експерименті прийняло 48 абсолютно здорових людей, які були поділені на 4 групи. Перша група отримала плацебо, інші три - ЛСД у різних дозуваннях. Всім учасникам експерименту був показаний синій круг на екрані, після чого їм потрібно було згадати і запроектувати, як довго вони його бачили. Під час обробки результатів було виявлено, що люди із ЛСД груп інтерпретували час набагато довшим, ніж була його справжня тривалість, порівняно

з групою, яка прийняла плацебо. Важливим зауваженням є той факт, що всі групи, приймаючи ЛСД, відчували зміни у сприйнятті часу без якихось конкретних свідомих змін, наприклад, як підвищення настрою або зміни концентрації уваги. [3]

Дуже відомими є розповіді пілотів та військових про екстрені ситуації, хоча вони і не мають наукового підтвердження, проте вважати помилковими їх також не можна, адже мова йдеться саме про суб'єктивне сприйняття, яке змінювалось за рахунок тих або інших незвичних обставин.

2.2 Сприймання віртуального часу у важких життєвих ситуаціях

Вважається, що під час скоєння злочину у потерпілих можуть виникати ілюзії, у тому числі і дисторсія часу. У психологічній науці переважно виділяють три способи сприймання часу: хронометричний, хроногностичний та хронологічний. [4, с. 62] Хронометричний спосіб сприймання часу – годинник, - включає у себе найменшу кількість помилок, адже вимірюється за допомогою спеціальних засобів. Хроногностичний спосіб має на увазі визначення тривалості часу за допомогою суб'єктивного досвіду, а при спробі оцінки хронологічного часу потерпілі зазвичай порівнюють його з раніше відомими подіями, які можуть бути схожими, задля більш детального проектування. Вчений С. Рубінштейн зазначав, що особливості сприймання часу можуть залежати від насиченості та динаміки часового проміжку, а також від емоційного забарвлення. У своїх працях він писав, що час, який був заповнений позитивними подіями та враженнями переважно сприймається як швидкоплинний, а час, який мав більше негативних моментів здавався набагато повільнішим, наприклад, при безсонні. [5, с. 250-251]

Сприймання віртуального часу напряду залежить від мозкової діяльності, ефект сповільнення супроводжує збільшена активність головного мозку, що спрацьовує як реакція на викид адреналіну. Одразу після конкретної події спостерігається велике зниження активності мозку.

Існує дуже поширений феномен, що людина в залежності від стресового стану інакше сприймає час. На суб'єктивне відчуття тривалості впливає адаптаційний рівень, стать, вік, [6, с. 4] Тобто в певних обставинах людина в найкоротший термін встигає прийняти важливе рішення або коли людина переоцінює свої можливості та не встигає зробити необхідне. Дослідженнями було доведено, що індивід знаходячись у негативному емоційному стані сприймає час суб'єктивно, тобто повільніше. В напружених стресових ситуаціях, коли потрібно приймати швидкі рішення, сприйняття часу дуже змінюється. Секунди здаються за хвилини, хвилини - за години, тому в певних обставинах від цього може залежати здоров'я або життя. Час немовби розтягується, тому на прийняття рішення його може просто не вистачити. Також спостерігається в даній ситуації і загальний погляд на тривалість життя, тобто за секунду реального часу людина здатна проглянути потенційне майбутнє.

Залежно від позитивних чи негативних спогадів сприйняття часу також може змінюватись. Зазначено, що при згадці про негативні ситуації в житті час здавалося протікав швидше, а згадки, які навпаки були зв'язані з позитивними емоціями - тягнулися набагато повільніше.

Не менш важливим фактором у сприйнятті часу є і смислове наповнення спогадів минулого: якщо важчі і драматичніші події були в минулому, то і сприймається відрізок часу, який пов'язаний з даним спогадом, зовсім інакше. Однак це також залежить і від характеру людини.

На сприйняття часу також впливають і центробітні сили прискорення. Досить помітно це спостерігалось у навчальній програмі астронавтів. Для них під час тренувань у центрифусі час протікав значно швидше.

Протилежне сприйняття спостерігалось у людей в умовах зміни середовища проживання. В цьому випадку час тягнеться значно повільніше і похибка може становити навіть декілька тижнів. Аналогічним чином, що перебування в ізольованому приміщенні з незмінним звуковим супроводом та слабкого освітлення

протікання часу також здаватиметься набагато повільнішим.

Було виявлено, що під час гіпнозу (сповільненого чи прискореного) зафіксовані певні зміни в роботі пульсу та дихання людини. Вони то сповільнювались то пришвидшувались в залежності від типу гіпнозу, що дозволяло відповідно реагувати на плинність часу.

Емоційний вплив на роль часу також є великим, тому багато дослідники вважають, що сприйняття часу може залежати від емоційного діапазону людини. Британські вчені доводять, що люди, знаходячись у депресивному стані, точніше відчувають часові інтервали. Переважно індивідам, що перебувають у стані депресії, здається, що час ледве тягнеться, проте коли мова йде про їх власні досягнення, їхню роботу та оцінку, відчуття часових проміжків у них набагато точніше, ніж у людей, які у депресії не знаходяться.

Дослідниця Діана Корнброт із Університету Хартфордшира в Хатфілді проводила експеримент разом зі своїми колегами, у якому прийняло участь 46 добровільно бажаючих, що мали депресію, але яка не заважала їм вести звичайний спосіб життя. Вчені поділили людей на групи з вищою стадією депресії, з якою було 22 людини та з меншою стадією – 24 особи. Досліджувані виконували два види завдань, пов'язаних оцінкою часових проміжків довжиною від 2 до 65 секунд. В одному завданні учасники мали прослухати звук і визначити його тривалість, в іншому навпаки – вони самі мали програти звуки заданої довжини. В результаті виявилось, що люди із більш низьким рівнем депресії завишали часові оцінки у першому завданні та відміряли надто короткі короткіші часові інтервали у другому завданні, в той час як група людей із більшою стадією депресії давали однакові показники обох завдань. Дослідники зазначають, що причина криється у тому, що люди в стані депресії краще концентруються на сприйманні часу, а також менше відволікаються на зовнішні фактори, саме тому мають більш ясні думки. [7]

Тяжкі психічні депресії можуть супроводжуватись повною зупинкою часу. Минулий час при депресіях із головним відчуттям туги у більшості випадків

супроводжується спотворенням часових проміжків, вони здаються більш стисненими. Такі зміни зумовлені тим, що події у минулому не мали сильного емоційного забарвлення, тому не лишали конкретного відбитку у пам'яті індивіда, за рахунок чого сприймають як швидкоплинні моменти. [8, с. 264] При депресіях із значною часткою тривожного афекту особисте переживання часу має зовсім інший вигляд. Протікання часу сприймається як прискорене, більш швидке, а протікання минулого часу у спогадах, навпаки, здається хворим більш швидким. Невеличкий проміжок часу переживається як довготривалий. При апатичній депресії проявляється порушення процесу фіксації часу у свідомості людини, адже час минає і, начебто, «не заважає» індивіду, вважається відсутнім суб'єктивне відчуття швидкості часу.

Інколи разом із змінами переживання швидкості течії часу під час депресивних розладів також виокремлюють порушення часової перспективи [9, с. 20] При домінуючому сумному настрої час нібито направлений у минуле, людина часто аналізує давно минувші події, що супроводжується посиленням почуття суму та туги. За рахунок цього для таких осіб майбутнє закрите, адже його неможливо побачити за рахунок концентрації на минулому. Можна зазначити, що протилежно скерований час, тобто час, скерований на майбутнє, переважно зустрічається при тривожних депресіях. Хворі постійно думають про неприємні ситуації, які можуть і начебто мають з ними статись, тому вони живуть очікуванням.

Крім впливу на сприймання часу депресивних станів можна виділити також відчуття фрустрації, якому властиве відчуття неможливості знайти вихід з конкретної ситуації, що значно сповільнює протікання часу.

Помічено зміну у сприйманні часу також при афективних розладах. Головним мотивом появи хронологічних ілюзій є змінення швидкості плину основних психічних процесів, порушення чуттєвої властивості сприйняття часу. Було визначено, що стан, при якому домінуючим виступає гіпертивний вид афекту, наприклад збільшена активність та веселощі, постійне збудження, впливає на

суб'єктивне відчуття часу, а точніше – прискорює його. Атипові маніакальні стани, у свою чергу, не відрізняються прискоренням часу.

Підсумки до розділу:

В залежності від стану людини змінюється її сприйняття віртуального світу. Сприйняття часу може змінюватись за рахунок різних життєвих ситуацій. Стресові ситуації негативно впливають на сприйняття часу, адже час перестає адекватно оцінюватись. Різні препарати також мають вплив на сприйняття часу, адже впливають на головний мозок людини, що стає каталізатором змін. Під час дії психотропних або галюциногенних речовин, стану депресії, анорексії тощо сприйняття часу може значно спотворюватись.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СПРИЙМАННЯ ВІРТУАЛЬНОГО СВІТУ ДИТИНОЮ

На сьогодні вивчення проблем впливу телебачення та Інтернет простору на психічну сферу дитини має надзвичайно важливе значення. Поміж дітьми-глядачами чи користувачами телевізором чи Інтернет простором встановлюються особливі психологічні "стосунки" довіри та взаєморозуміння. Віртуальний простір та його сприйняття у наш час стають не просто джерелом різноманітної інформації, а часто стають співрозмовником, або ж сурогатом живого спілкування, технічним засобом, який претендує на роль головного вихователя людини. Пам'ять, увага, мислення, фантазія дітей перебувають під впливом засобів масової інформації. Тому, здавалось би, така невинна для дітей розвага в школі, як перегляд мультфільмів або телефільмів під час перерви або після уроків в очікуванні батьків, яким учнів нібито винагороджують за гарну поведінку і який переходить у звичку, може мати, хоча й латентні на перших порах, але досить вагомі, не завжди однозначні наслідки.

Сучасне телебачення є найбільш розповсюдженим і популярним засобом масової інформації. Експерти з віртуального довкілля, осмислюючи величезний їхній вплив на суспільне життя взагалі та на життя окремої людини, виокремлюють значущість і силу впливу електронних засобів комунікації, блискавичний, порівняно з видавничою справою та пресою, розвиток.

Великий вплив має телевізійне насильство на поведінку дитини, якщо воно винагородою, якщо агресивну поведінку демонструє в цілому позитивний герой або ж, якщо естетика фільму та його прийоми були "на висоті". Також негативно на перебіг психічного розвитку впливає перегляд телевізійної реклами та надмірна кількість впливу віртуального довкілля у житті маленької особистості.

3.1. Основні методи емпіричного вивчення сприймання віртуального довкілля дитиною

На основі теоретичного вивчення основних закономірностей віртуального сприймання та з метою підтвердження робочих гіпотез було складено комплекс дослідницьких методик для емпіричного вивчення основних способів сприймання віртуального довкілля дитиною, до котрого належали:

1. Дитячий опитувальник Кеттелла СРQ

Ця методика містить у собі 12 шкал, котрі відповідають основним характеристикам особистості дитини. Кожна характеристика (чинник) може володіти як позитивним, так і негативним забарвленням, наприклад: «інтелектуальний розвиток високий - інтелектуальний розвиток низький», загалом цілісна шкала оцінки від мінімального до максимального значення коливається до 10 балів включно із середнім значенням 5,5 бала.

Надалі наведено опис 12 особистісних характеристик. У методиці автори виділяють три рівні розвитку різних рис особистості: низький (від 1 до 3 балів), середній (від 4 до 7 балів) та високий (від 8 до 10 балів). У описі різноманітних особистих рис виділяють та репрезентують тільки дві крайні найбільш та найменш виражені характеристики їх розвитку. Деталізовано відповідні їм кількісні евалюації за прийнятою шкалою і надано короткий якісний опис. Назви багатьох рис особистості складні в тому значенні, що в них, як правило, не вказується протилежний полюс шкали. Так, перша характеристика особистості названа «екстраверсія». Передбачається, що антонімічна їй риса, також оцінюється за допомогою такої ж шкали, - інтроверсія, і вона має місце тоді, коли екстраверсія у дитини відносно слабо розвинена.

Риса I. Екстраверсія

Високі бали за цією шкалою - 8-10 балів – свідчать про дитину відкритую, доброзичливу, логічну, співчутливу, уважну до людей.

Низькі бали за цією ж шкалою показують її як замкнену, недовірливу, відсторонену, байдужу до навколишнього світу - від 1 до 3 балів.

Дитина з високою оцінкою за першою шкалою описується як емоційна, з домінуванням позитивних емоцій, весела і товариська. Дитина з низькою оцінкою цієї самої риси особистості описується недовірливою, образливою, нездатною приховувати свої негативні емоції, будувати взаємовідносини з оточуючими. У її поведінці часто можуть мати місце егоцентризм, упертість.

Риса II. Впевненість у собі

Дитина з високими балами за другою шкалою (8-10 балів) характеризується як впевнена у собі, з низькою тривожністю.

Дитина з низькими балами за шкалою - від 1 до 3 - характеризується як невпевнена у собі, сенситивна.

Низькі значення такої риси особистості зазвичай домінують у дітей, котрі емоційно гостро реагують на свої невдачі, оцінюють себе як менш вартісних у порівнянні з більшістю однолітків, погано контролюють свої емоції, переживають психологічні та поведінкові труднощі в пристосуванні до нової обстановки, умов життя. Високі значення за даною шкалою, навпаки, відзначаються у добре соціально адаптованих дітей.

Риса III. Емоційна невірноваженість

Діти з високою оцінкою за даною шкалою -8-10 балів- характеризуються як нетерплячі, легко збудливі, реактивні.

Діти, що мають порівняно низькі оцінки - від 1 до 3 балів, представляються стриманими, спокійними і флегматичними.

Для дітей з підвищеною збудливістю характерні нестійка увага, підвищена рухова активність. Низька оцінка за даними якостями особистості розглядається як ознака емоційної врівноваженості, стриманості.

Риса IV. Незалежність

Дитина з високими значеннями по даній шкалі - 8-10 балів - є незалежною, наполегливою, такою, що прагне домінувати над оточуючими людьми, ні в чому не поступається їм.

Дитина, що має низькі показники - 1-3 бали, навпаки, виявляє схильність до ризику, безпечність.

Риса V. Розсудливість

Високі показники за даною шкалою (8-10 балів) говорять про розсудливість, розважливість дитини, її обережність.

Низькі показники, навпаки, свідчать про схильності до ризику, необережних дій (1-3 бали).

Діти, що мають низьку оцінку з цієї межі особистості, відрізняються авантюризмом, безвідповідальністю, переоцінкою своїх можливостей і надмірним, невиправданим оптимізмом. Діти, що володіють високою оцінкою, поведуться розумно, зважено, намагаються не ризикувати там, де можна уникнути ризику і діяти напевно.

Риса VI. Сумлінність

Високі значення за даною шкалою - 8-10 балів говорять про сумлінність, старанність, відповідальність дитини.

Низькі показники за цією ж шкалою -1-3 бали– є ознакою несумлінності, безвідповідальності.

Ця риса особистості відображає те, як дитина сприймає і виконує прийняті і схвалені більшістю людей правила і норми поведінки. Низькі оцінки зазвичай мають діти, що нехтують своїми обов'язками, не заслуговують довіри, часто конфліктують з батьками і вчителями. На позитивному полюсі за ступенем розвиненості даної особистісної риси концентруються діти з високорозвиненим почуттям відповідальності, сумлінні, цілеспрямовані, акуратні.

Риса VII. Смільвість

Високі значення - 8-10 балів - мають сміливі, рішучі діти. Низькі значення - 1-3 бали - мають діти боязкі і сором'язливі, нерішучі у своїх діях і вчинках.

Риса VIII. Практичність

Високі бали за даною шкалою - 8-10 балів - свідчать про непрактичність, мрійливість дитини.

Низькі бали за цією ж шкалою - 1-3 бали, навпаки, є ознакою реалістичності, практичності. Така дитина часто поводить себе як незалежна, в той час як дитина, що має високі бали, виступає як занадто сентиментальна, довірлива, потребує підтримки, схильна піддаватися впливам середовища.

Риса IX. Оптимізм

Дитина, що має високу оцінку - 8-10 балів, за даною шкалою легко виводиться зі стану душевної рівноваги, часто має занижений настрій.

Дитина з низькою оцінкою -1-3 бали - зазвичай спокійна і рідко засмучується.

Риса X. Самоконтроль

Високі бали (8-10) за даною шкалою свідчать про гарну соціальну пристосованість та вміння контролювати свою поведінку.

Низькі бали (1 -3) цього ж показника особистості свідчать про невміння контролювати свою поведінку.

Риса XI. Незворушність

Дитина з високими значеннями (8-10 балів) за даною шкалою відрізняється підвищеною нервовою напруженістю.

Діти з низькою оцінкою (1-3 бали), як правило, спокійні і незворушні.

Риса XII. - «Інтелектуальний розвиток»

Дитина з високими значеннями (8-10 балів) за даною шкалою відрізняється більш логічним способом мислення.

Дітям з низькою оцінкою (1-3 бали), як правило, погано вдаються завдання на логіку.

Опитувальник по дитячому варіанту тесту Кеттела містить 110 суджень, які стосуються різних сторін життя дитини та її взаємодії з іншими людьми. У ньому є прямі і непрямі питання, пов'язані з самою особистістю досліджуваного, включаючи його соціальні установки, самооцінку і ряд інших якостей.

2. Опитувальник на виявлення рівня агресивності Басса-Дарки.

А. Басс, що ґрунтувався на теоретичних постулатах вчених, котрі вивчали агресію, розділив поняття агресії і ворожості і визначив ворожість як відповідь на зовнішні події, котра полягає у розвитку негативних почуттів і негативних оцінок людей та подій. Створюючи свій опитувальник, який розрізняє прояви конфліктності, агресії і ворожості, А. Басс і А. Дарка виділили наступні види реакцій:

1. Фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої особи.

2. Непряма - агресія, не чітким та не прозорим шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
3. Роздратування - готовність до прояву негативних почуттів при щонайменшому збудженні (конфліктність, запальність, грубість).
4. Негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти існуючих звичаїв і законів, сприяє значному посиленню конфліктності у поведінці.
5. Образа - заздрість і ненависть до оточуючих за справжні та вигадані події.
6. Підозрілість - у діапазоні від недовіри та обережності у стосунках з людьми до переконання в тому, що інші люди планують щось погане.
7. Вербальна агресія - вираження негативних почуттів як через форму (крик, шипіння), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).
8. Відчуття провини - виражає можливе переконання особи в тому, що вона погана людина, а також – покаяння, котре переживається.

Опитувальник містить 75 тверджень, на які досліджуваний відповідає «так» чи «ні».

Індекс ворожості та конфліктності включає 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і вмотивованої) включає шкали 1, 3, 7.

3. Анкета для визначення основних способів віртуального сприймання довкілля дитиною

Для повнішої реалізації основних дослідницьких завдань поставлених у роботі було створено власну анкету, котра складалася з 18 запитань, для кожного з яких досліджуваним особам пропонувалося два-три варіанти відповідей, потрібно було вибрати один з варіантів, що у найбільшій мірі відповідав дійсності. Питання анкети стосувалися загального способу проведення вільного часу, частоти перегляду

телебачення та інтернету, особливості змістовного перегляду телебачення та емоційного стану, що виникає під час перегляду, використання наслідницької поведінки відносно улюблених героїв, прояву агресивності у поведінці, самостійності та контрольованості перегляду Інтернету.

4. Тест шкільної тривожності Філіпса

Тест шкільної тривожності Філіпса призначений для вивчення рівня і характеру тривожності, пов'язаної зі шкільним життям старшого дошкільника. Тест призначений для вивчення рівня та характеру тривожності, пов'язаної зі школою в дітей молодшого й середнього шкільного віку. Тест складається з 58 питань. На кожне питання потрібно однозначно відповісти «так» або «ні».

Методика дає можливість більш глибоко і суттєво діагностувати не лише загальну тривожність дитини у школі, а й такі чинники як:

- переживання соціального стресу;
- фрустрація потреби у досягненні успіху;
- страх самовираження;
- страх ситуації перевірки знань;
- страх не відповідати очікуванням оточуючих;
- низький фізіологічний опір стресу;
- проблеми і страхи у відносинах із педагогами.

3.2. Особливості процедури проведення дослідження

З метою апробації та підтвердження робочої гіпотези про особливості віртуального сприймання дітей, було досліджено 40 дітей віком від 9 до 10 років

різної статі, які навчаються у ЗОШ № 30 м. Львова. Більша частина досліджуваних була віком 9 років (58,6%), частка дітей 10 років складала — 41,4% . Причому серед дітей переважали представники жіночої статі (51,7%) хлопці становили 48,3% від досліджуваної групи дітей. Детальні характеристики досліджуваної групи розміщено у Таблиці 3.1. У дослідженні прийняло участь 53.3% учнів 3-Б класу та 46.7% — учнів 4-А класу.

Дослідження відбувалося у період з 05 грудня по 12 грудня в індивідуальній та груповій формі роботи. Індивідуальна робота з кожною досліджуваною особою тривала 1 годину 30 хвилин. Групова робота тривала 2 години.

Таблиця 3.1.

Демографічні особливості досліджуваної групи

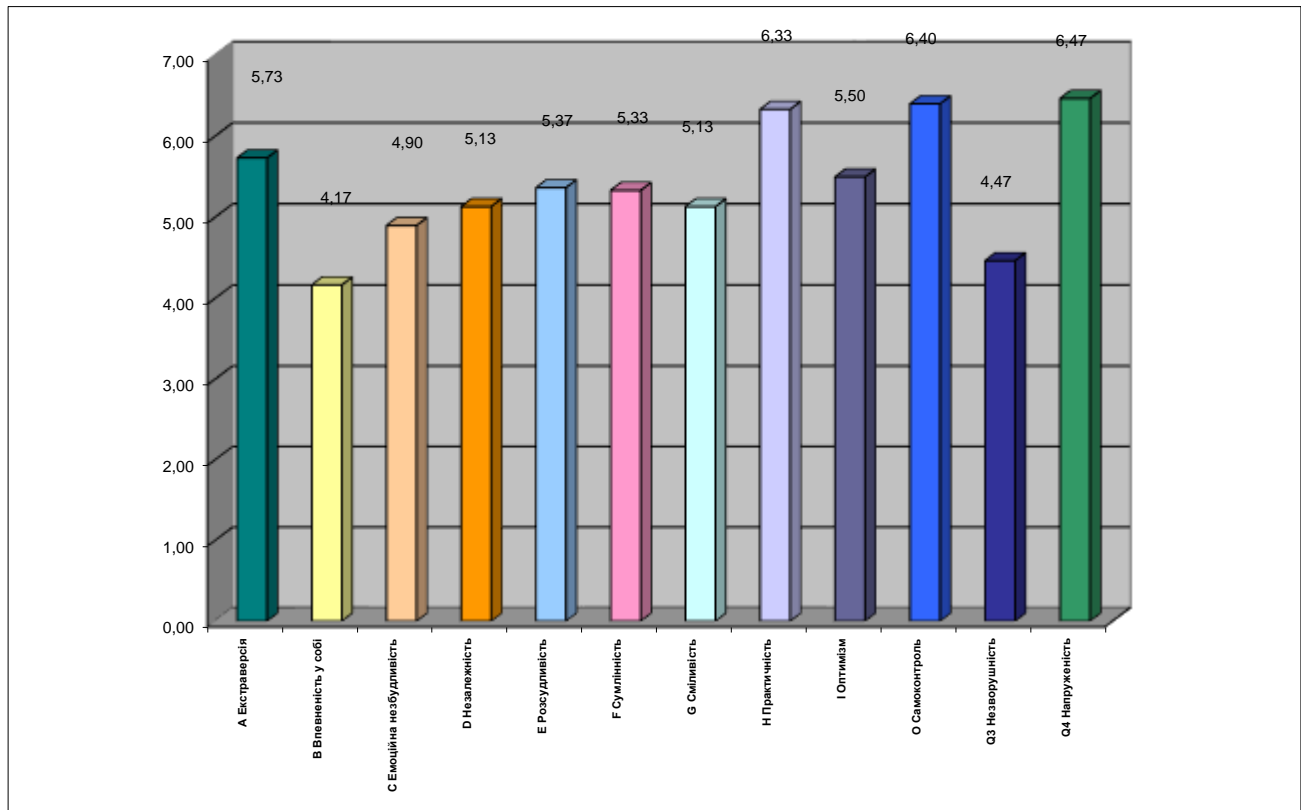
		Частота	Процент
Стать(у%)	хлопець	19	48.3%
	дівчина	21	51.7%
Клас(у%)	3-Б	22	53.3%
	4-А	18	46.7%
Вік(у%)	9.00	31	58.6%
	10.00	9	41.4%

Більша частина досліджуваних була віком 9 років. Причому серед дітей переважали представники жіночої статі хлопці були меншою половиною від досліджуваної групи дітей.

3.3. Характеристика особистісних особливостей досліджуваних дітей та основних патернів агресивної поведінки

З метою вивчення основних дослідницьких запитань про особистісні особливості сприймання у віртуальному світі дітей та основні патерни агресивності, що формуються у віртуальному світі розгляньмо особливості особистої та поведінкової сфери досліджуваних осіб.

У дітей, які приймали участь у дослідженні, згідно з загально-груповим аналізом результатів, спостерігався низький рівень впевненості у собі ($M = 4.17$, $S.D = 2.42$) та незворушності ($M = 4.47$, $S.D = 2.66$) на рівні вище середнього були розвинуті практичність ($M = 6.33$, $S.D = 1.8$), самоконтроль ($M = 6.4$, $S.D = 2.04$) та напруженість ($M = 6.47$, $S.D = 2.26$). На середньому рівні проявилися емоційна незбудливість ($M = 4.9$, $S.D = 2.8$), незалежність ($M = 5.13$, $S.D = 2.64$) розсудливість ($M = 5.37$, $S.D = 2.38$), сумлінність ($M = 5.33$, $S.D = 2.26$), сміливість ($M = 5.13$, $S.D = 2.58$), оптимізм ($M = 5.5$, $S.D = 2.94$). (див. Рис. 3.1).

Рис. 3.1. Профіль особистісних патернів згідно х методикою Р. Кеттела, загальногрупова характеристика

Розгляньмо основні прояви агресивності у досліджуваних дітей, як одного з наслідків негативного впливу сприйняття віртуального довкілля на психічну сферу досліджуваних дітей. Найбільш яскраво вираженими були прояви вербальної агресії ($M = 7,68$, $S.D = 1,93$) та роздратування ($M = 6,1$, $S.D = 1,48$). На рівні вище середнього дітьми декларувалися: фізична агресія ($M = 5,51$, $S.D = 1,67$), непряма агресія ($M = 5,2$, $S.D = 1,49$), підозрливість ($M = 5,66$, $S.D = 1,42$), почуття провини ($M = 5,65$, $S.D = 1,43$) та образливість ($M = 4,76$, $S.D = 1,73$). На рівні нижче середнього проявлявся негативізм ($M = 3,43$, $S.D = 1,25$) (див. Таблиця 3.2).

Середні показники агресивності для досліджуваної групи

	Мінімум	Максимум	М	S.D.
Фізична агресія	2.00	9.00	5.51	1.67
Вербальна агресія	2.00	11.00	7.68	1.93
Непряма агресія	2.00	9.00	5.20	1.49
Негативізм	1.00	5.00	3.43	1.25
Роздратування	3.00	10.00	6.10	1.48
Підозріливість	2.00	8.00	5.66	1.52
Образливість	.00	8.00	4.76	1.73
Почуття провини	3.00	9.00	5.65	1.43

Отже, у дітей, які приймали участь у дослідженні, згідно з загально-груповим аналізом результатів, спостерігався низький рівень впевненості у собі та незворушності на рівні вище середнього були розвинуті практичність, самоконтроль та напруженість. На середньому рівні проявилися емоційна незбудливість, незалежність розсудливість, сумлінність, сміливість, оптимізм.

Найбільш яскраво вираженими були прояви вербальної агресії та роздратування. На рівні вище середнього дітьми декларувалися: фізична агресія, непряма агресія, підозріливість, почуття провини та образливість. На рівні нижче середнього проявлявся негативізм.

3.4. Характеристика основних видів сприймання віртуального довкілля у досліджуваній групі осіб

З метою виявлення основних видів сприймання віртуального довкілля дитиною було розроблено авторську анкету опитувальник, котра була детально описана у підрозділі 3.1.

Досліджувані особи у своїй більшості, як основний спосіб проведення вільного часу вказали телебачення – 56.7%, ще 30% зазвичай проводять свій вільний час за комп'ютером і тільки 13.3% досліджуваних дітей читають книгу у вільний час. Тривалість перегляду телебачення кожного дня до однієї години – 58.3% до декількох годин кожного дня – 38.3%, дуже мала кількість осіб переглядає телебачення раз на тиждень – 3.3%.

Щодо деталізованих преференцій у перегляді телепередач, то значний відсоток дітей вказали, що вони люблять мультфільми, де головні герої б'ються – 41.7%, люблять мультфільми про звірів – 30 %, надають перевагу коміксам 28.3% опитаних дітей. Більша половина досліджуваних дітей інколи переглядає серіали для дорослих (53.3%) та 43.3% дітей не дивляться останніх, фільми з кримінальними мотивами переглядає 65% опитаних дітей, не дивиться –тільки 35 %.

На запитання про частоту користування інтернетом та комп'ютером більшість дітей відповіли що користуються ним кожного дня – 63.3%, 25% – користають з Інтернету кілька разів на тиждень та тільки 11% – використовувть інтернет раз на тиждень. Переважаюча більшість опитаних дітей є відвідувачами соціальних мереж – 71.7% та тільки 15% дітей використовують Інтернет при підготовці до виконання домашнього завдання. 28.3% опитаних дітей не читають художньої літератури, 45% у читанні надають перевагу детективам (див Таблиця 3.3).

Таблиця 3.3.

Особливості сприйняття віртуального довкілля у групі досліджуваних дітей

		Частота	Відсоток
Вільний час Як ти проводиш свій вільний час?	дивлюся телевизор	34	56.7
	проводжу свій вільний час за комп'ютером	18	30.0
	читаю книгу	8	13.3
Телевізор Як часто ти дивишся телевизор?	раз в тиждень	2	3.3
	кожного дня до однієї години	35	58.3
	більше години кожного дня	23	38.3
Мультфільми Яким мультфільмам ти надаєш перевагу?	мультфільми про звірів	18	30.0
	коміксам	17	28.3
	мультфільмам, де головні герої б'ються	25	41.7
Чи дивишся ти серіали для дорослих (наприклад, «Роксолана» та ін.)?	так, завжди	2	3.3
	інколи	32	53.3
	ні	26	43.3
Чи дивишся ти фільми з кримінальними мотивами?	так	39	65.0
	ні	18	30.0
	не знаю таких	3	5.0
Як часто ти користуєшся інтернетом, комп'ютером?	один раз в тиждень	7	11.7
	кілька разів на тиждень	15	25.0
	кожного дня	38	63.3
Які сайти відвідуєш найчастіше?	вконтакті та подібні	43	71.7
	ігри та розваги	8	13.3
	готуюсь до уроків	9	15.0
	детективи	27	45.0

Якій художній літературі надаєш перевагу?	казки	16	26.7
	не читаю художню літературу	17	28.3

Як основна емоційна реакція на перегляд кримінальних сцен була названа реакція страху (46.7%) та реакція сміху (38.3%). Порівну розділися симпатії дітей, які прийняли участь у дослідженні відносно героїв, що люблять битися. Діти переважно не робили відмінностей у своєму ставленні до героїв позитивних та негативних (61.7%), при цьому 16.7% – готові були побити героїв, які їм не подобалися, 21.7% – були схильними до проявів невербальної агресії. Опитані школярі частіше за все наслідували вербальну поведінку улюблених героїв (інколи – 55 %, наслідують – 38.3%), до наслідування поведінки улюблених героїв інколи були схильними 41.7% опитаних, та несхильними – 48.3% (див. Таблиця 3.4)

Таблиця 3.4.

Психологічні патерни ставлення до віртуального довкілля у групі досліджуваних дітей

		Частота	Процент
Які у тебе виникають емоції під час перегляду кримінальних сцен?	мені страшно	28	46.7
	мені смішно	23	38.3
	мені цікаво	9	15.0
Чи подобаються тобі герої які люблять битися?	так	30	50.0
	ні	30	50.0
Як ти ставишся до героїв, які тобі не подобаються?	хочу їх побити	10	16.7
	хочу накричати на них	13	21.7
	не роблю різниці між героями	37	61.7
Чи повторюєш ти фрази із відомих серіалів та мультфільмів?	так	23	38.3
	ні	4	6.7
	інколи	33	55.0
Чи повторюєш ти дії із відомих серіалів та мультфільмів?	так	6	10.0
	ні	29	48.3
	інколи	25	41.7

Практично усі опитані діти відчували роздратування при наявності насмішок та конфліктної поведінки зі сторони однолітків, ствердно на це запитання відповіли 56.7%, інколи – 31.7%. Також до можливого прояву фізичної агресії зізналися 71.7%, не вдарили б однолітка переживаючи злість тільки 25 % опитаних школярів. Досліджувані діти вказали що інколи не слухаються батьків (63.3%) та неслухняні часто(33.3%). Батьки переважно контролюють час дітей проведений перед комп'ютером чи перед телевізором у 58.3% випадках та не контролюють у 33.3%. Зате діти переважно самостійні у виборі того, які саме телепередачі чи сайти вони

переглядають – 75 %, тільки за 21.7% опитаних дітей такі речі вирішують батьки (див. Таблиця 3.5).

Таблиця 3.5.

Контроль взаємодії дітей із віртуальним довкіллям та основні патерни поведінки

		Частота	Процент
Чи дратуєшся ти, коли тебе дразнять однолітки?	так	34	56.7
	ні	7	11.7
	інколи	19	31.7
коли ти дуже злий, чи зможеш ти вдарити когось?	так	43	71.7
	ні	15	25.0
	незнаю	2	3.3
чи буває таке що ти не слухаєш батьків?	так	20	33.3
	ні	2	3.3
	інколи	38	63.3
Чи контролюють батьки твій час проведений за комп'ютером, чи перед телевізором?	так	35	58.3
	ні	20	33.3
	не впевнений	5	8.3
Наскільки ти самостійний у виборі телепередач?	повністю все вирішую сам	45	75.0
	частково вирішують батьки	13	21.7
	дивлюсь те, що дозволяють батьки	2	3.3

Практично усі опитані діти відчували роздратування при наявності насмішок та конфліктної поведінки зі сторони однолітків. Як основна емоційна реакція на перегляд кримінальних сцен була названа реакція страху та реакція сміху.

3.5. Характеристика показників шкільної тривожності та перешкод у встановленні емоційних контактів у досліджуваних дітей

Негатив, що надходить від неконтрольованого чи надмірного перегляду телепередач та інтернет ресурсів може спричиняти підвищення рівня тривожності та її різновидів, а також викликати труднощі у спілкуванні та встановленні контактів з оточуючими і близькими людьми.

За результатами дослідження в опитаних дітей рівень загальної тривожності був вище середнього ($M = 12,85$, $S.D = 3,9$), також на рівні вище середнього був показник фрустрації потреби у досягненні успіху ($M = 6,3$, $S.D = 1,57$), несприятливого психічного фону, що не дає змоги дитині розвинути власну потребу в успіху, у досягненні високого результату. Високими показниками також були страх вчителя ($M = 6,31$, $S.D = 0,99$) – загальний негативний емоційний фон стосунків із дорослими у школі, що знижує успішність навчання дитини в школі., страх перевірки знань ($M = 3,3$, $S.D = 1,48$) негативне ставлення й переживання тривоги у ситуаціях перевірки (особливо публічної) знань, досягнень та можливостей, низька опірність фізіологічному стресу ($M = 3,31$, $S.D = 1,21$) особливості психофізіологічної організації, які знижують здатність дитини пристосовуватись до ситуацій стресового характеру, що підвищує ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища(див. Таблиця 3.6).

Таблиця 3.6.

Середні показники шкільної тривожності та перешкод у встановленні контактів

	Мінімум	Максимум	М	S.D.
Загальна тривожність	6.000	19.000	12.85	3.90
Соціальний стрес	2.00	10.00	5.16	1.90
Фрустрація успіху	4.00	10.00	6.30	1.57
Страх самовираження	1.00	6.00	2.96	1.46
Страх перевірки	1.00	6.00	3.30	1.48
Страх невідповідності	.00	4.00	1.45	.89
Низька опірність	1.00	5.00	3.31	1.21
Страх вчителя	2.00	6.00	4.31	.99
Невміння керувати емоціями	1.00	5.00	2.86	1.17
Неадекватні емоції	.00	4.00	2.15	.91
Негнучкість	1.00	5.00	2.53	1.04
Домінування негативу	.00	4.00	2.35	1.25
Небажання зближуватися	1.00	4.00	3.26	.86

Щодо перешкод, які утруднювали природне спілкування, то найбільш виразним було небажання зближуватися ($M = 3,26$, $S.D = 0,86$), що може бути непрямим наслідком надмірного проведення часу під негативним впливом засобів масової комунікації. Також вагомою була така перешкода, як невміння керувати своїми емоціями ($M = 2,86$, $S.D = 1,17$), що також може спричинятися надмірним захопленням інтернет ресурсами.

3.5. Характеристика показників шкільної тривожності та перешкод у встановленні емоційних контактів у досліджуваних дітей

Ймовірно що основні способи тривожно- емоційного реагування будуть взаємопов'язаними із основними особистісними патернами та з основними проявами агресивності, для дітей, котрі приймали участь у дослідженні.

Виявлено обернено-пропорційний, негативний кореляційний зв'язок поміж розсудливістю, як рисою характеру, та роздратуванням ($r = - 0,271, p < 0,05$), вербальною агресією ($r = - 0, 259, p < 0,05$) та непрямю агресією ($r = - 0, 327, p < 0,01$), тобто при низьких показниках розсудливості, або коли діти були не розсудливими, у них збільшувалося роздратування та у більшій мірі проявлялися у поведінці маніпулятивна непряма та вербальна агресія (див. Рисунок 3.2).

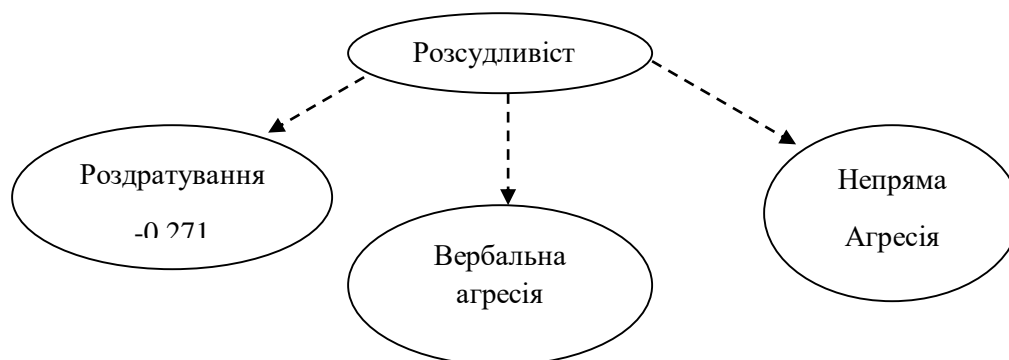
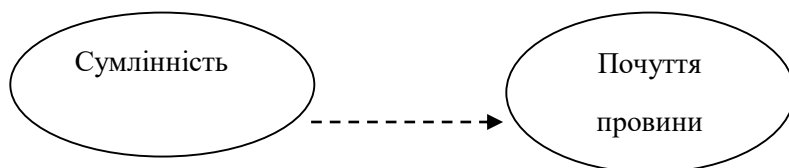

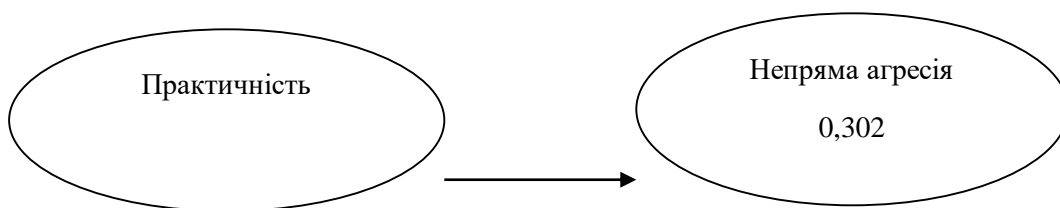
Рис. 3.2. Кореляційна плеяда розсудливості та показників агресії

Практичність прямопропорційно, позитивно корелювала з непрямю агресією ($r = 0,302, p = 0,05$), тобто діти з практичним складом частіше використовували у діяльності непряму агресію (див. Рис. 3.4). Сумлінність була негативно пов'язаною з почуттям провини ($r = - 0,334, p = 0,01$), тобто сумлінні діти

переживали у меншій мірі почуття провини через те, що їм не вдасться певна шкільна діяльність (див. Рис. 3.3).

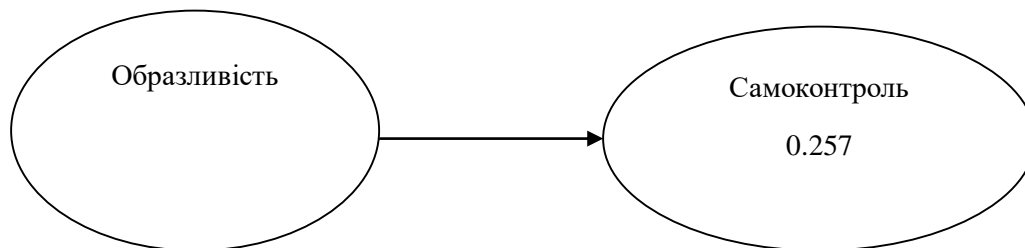

Рис. 3.3. Кореляційна плеяда сумлінності та показників агресії

Рис. 3.4. Кореляційна плеяда практичності та показників агресії

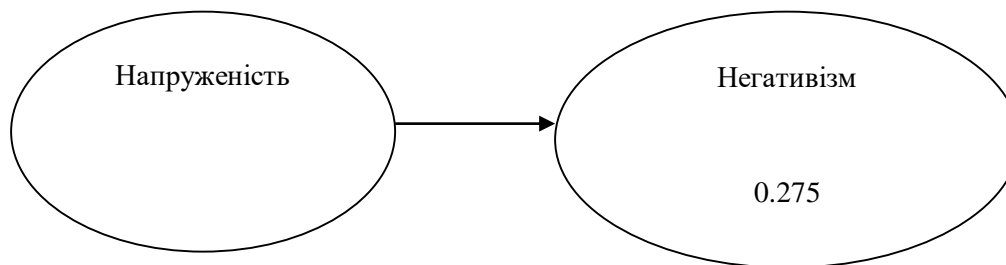

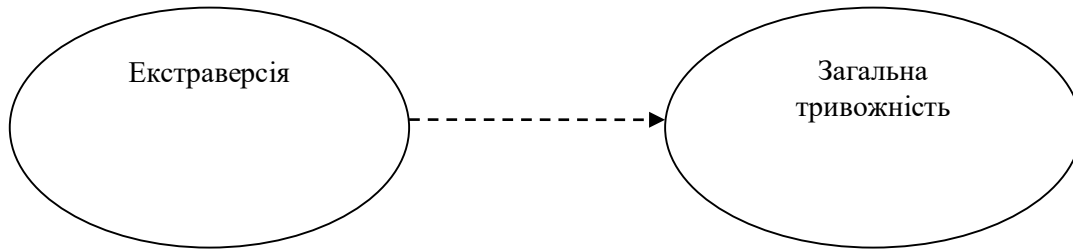
Рис. 3.5. Кореляційна плеяда образливості та показників агресії

Існував позитивний кореляційний зв'язок поміж образливістю, як патерном агресивної поведінки та відчуттям самоконтролю як рисою характеру ($r = 0,257$, $p = 0,05$), тобто образливість була більшою, коли дитина сильно контролювала свою поведінку.

Аналогічним чином напруженість була пов'язаною з негативізмом ($r = 0,275$, $p = 0,05$), при високому рівні прояву напруженості зростав негативізм, як причина агресивної поведінки.

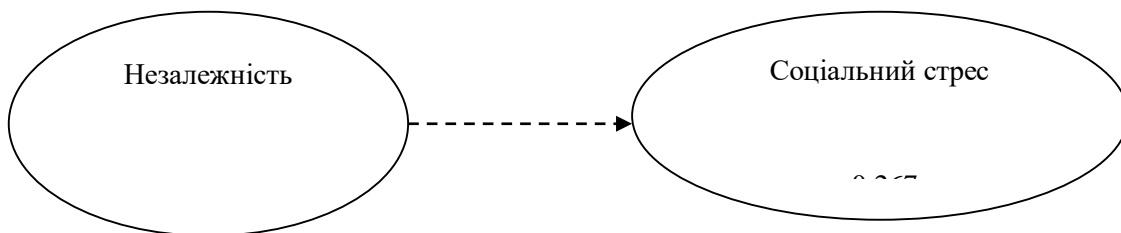
Рис. 3.6. Кореляційна плеяда напруженості та показників агресії

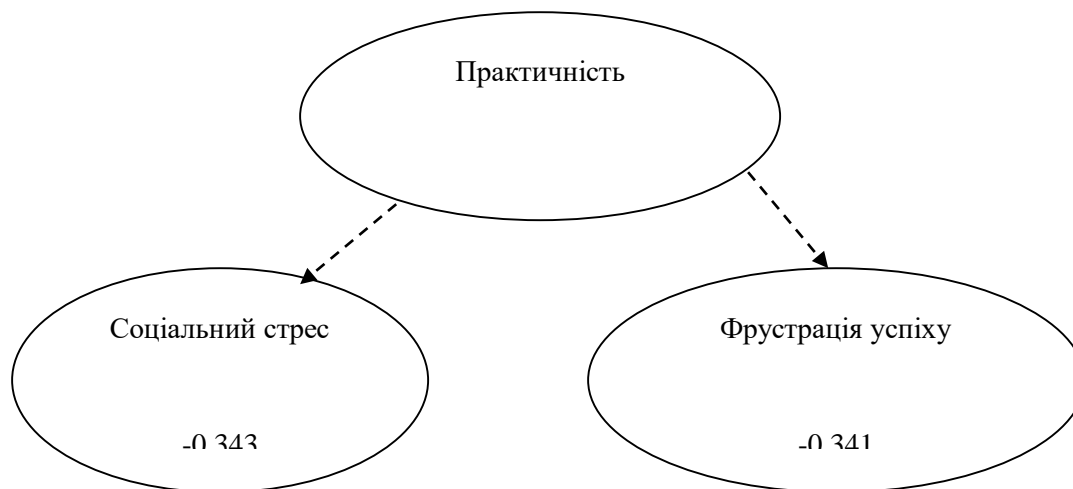
Рис. 3.7. Кореляційна плеяда екстраверсії та показників тривожності

Екстраверсія була негативно кореляційно пов'язаною із показником загальної тривожності ($r = -0,448$, $p = 0,01$), тобто інтровертовані діти були у більшій мірі схильними до переживання тривожності.

Незалежність, як особистісний патерн була негативно пов'язана із рівнем соціального стресу ($r = -0,267$, $p = 0,05$), коли діти були незажними та відповідальними, то вони в меншій мірі піддавалися соціальному стресу.

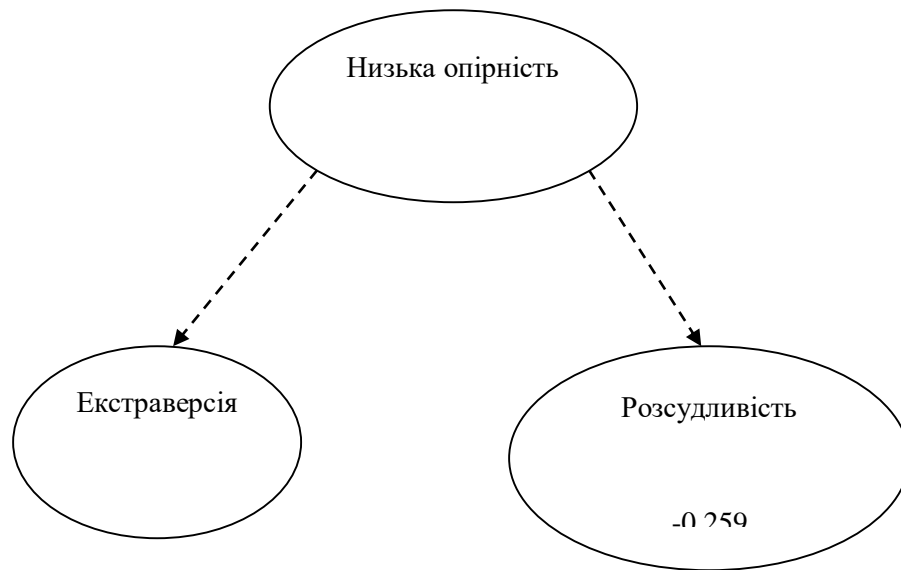

Рис. 3.8. Кореляційна плеяда незалежності та показників тривожності

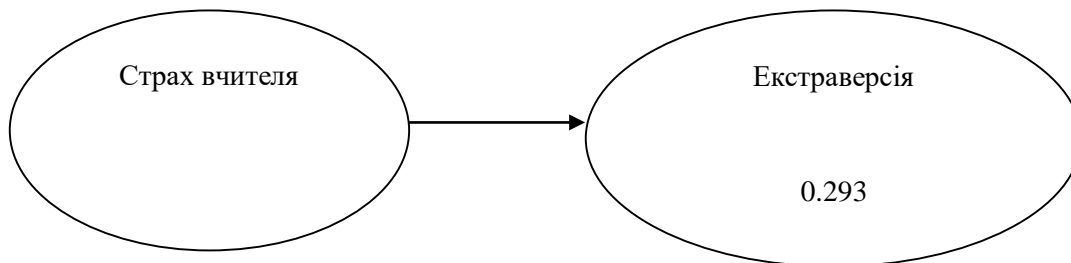
Рис. 3.9. Кореляційна плеяда практичності та показників тривожності

Відносно взаємозв'язків показників тривожності та особистісних рис, то виявлено наступні взаємопов'язаності. Практичність негативно корелювала із соціальним стресом ($r = -0,343$, $p = 0,01$) та фрустрацією успіху ($r = -0,341$, $p = 0,01$), тобто зменшувала прояви соціального стресу та фрустрацію через можливу невдачу.

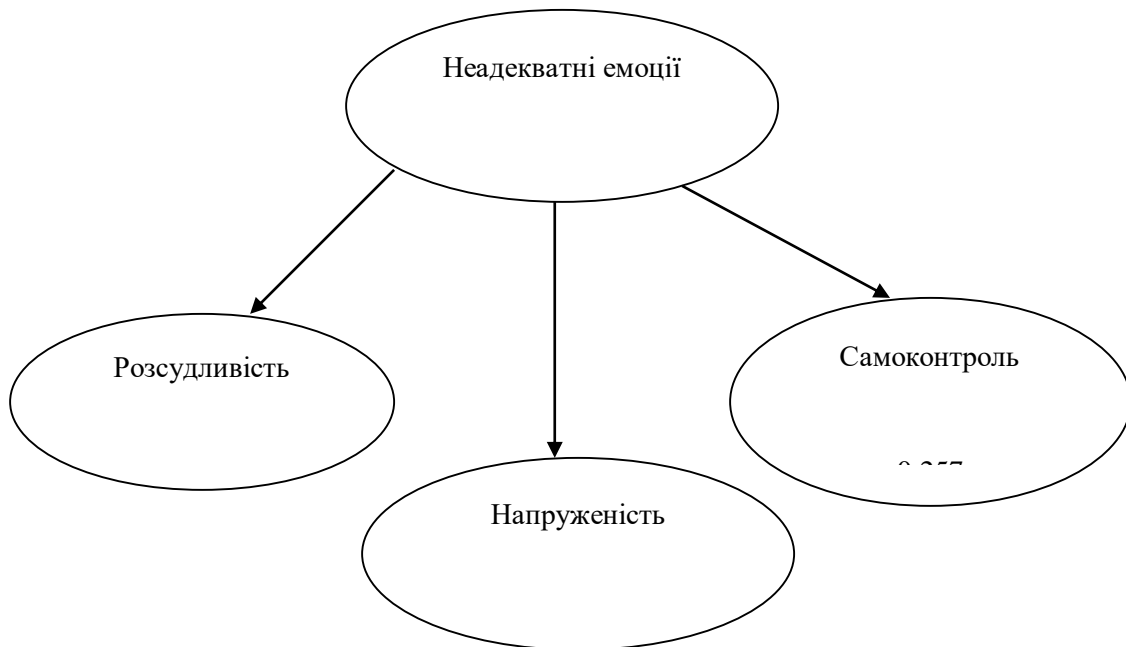
Рис. 3.10. Кореляційна плеяда практичності та показників тривожності

Низька опірність була невласивою людям із високими показниками екстраверсії ($r = -0,452$, $p = 0,01$) та розсудливості ($r = -0,259$, $p = 0,05$)(див. Рис. 3.10).

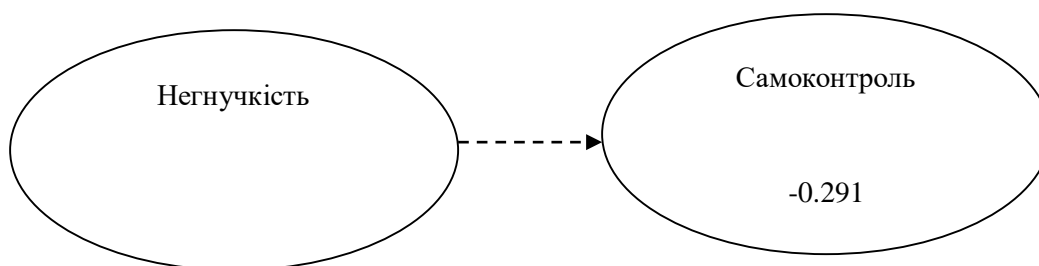
Рис. 3.11. Кореляційна плеяда екстраверсії та показників тривожності

Коли діти переживали страх перед вчителями у школі, тоді вони характеризувалися вищими показниками екстраверсії ($r = -0,293$, $p = 0,01$)(див. Рис. 3.11).

Рис. 3.12. Кореляційна плеяда неадекватності переживання емоцій та особистісних характеристик

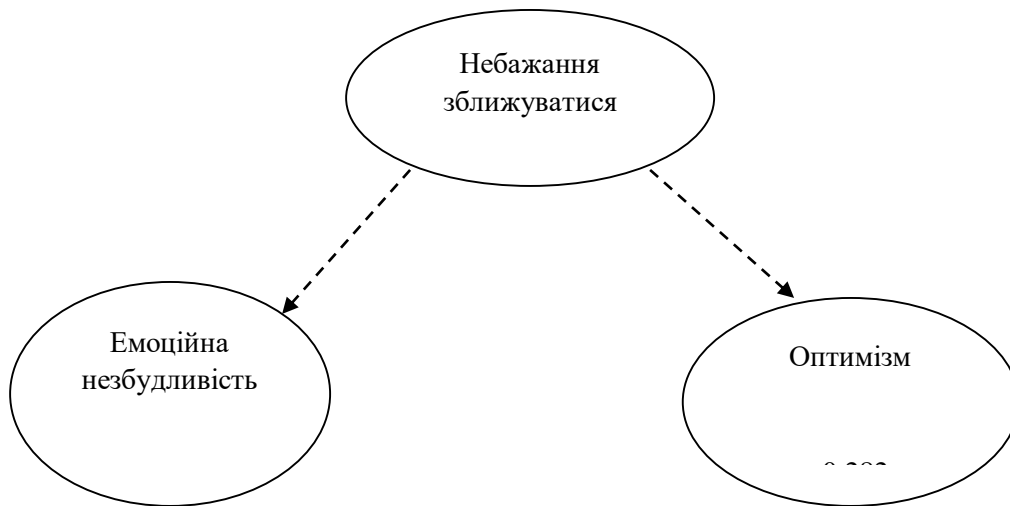
Існував позитивний кореляційний зв'язок поміж виявом неадекватних емоцій та проявом таких особистісних рис як: розсудливість ($r = 0,387$, $p = 0,01$), самоконтроль ($r = 0,257$, $p = 0,05$), напруженість ($r = 0,277$, $p = 0,05$). Діти, які прийняли участь у дослідженні та мали розвинутими саме ці риси, були в більшій мірі схильні до вияву неадекватних емоцій)(див. Рис. 3.12).

Рис. 3.13. Кореляційна плеяда самоконтролю та показників тривожності

Для досліджуваної групи дітей особистісна властивість – самоконтроль та її прояв стимулювали гнучкість ($r = -0,291$, $p = 0,05$), як рису, що покращує контакти поміж однолітками та зі старшими від дитини (див. Рис. 3.13).

Небажання зближуватися, як основна перешкода у спілкуванні, було негативно пов'язане з емоційною незбудливістю ($r = -0,271$, $p = 0,05$) та оптимізмом ($r = -0,282$, $p = 0,05$), при високих показниках оптимізму та емоційної незбудливості ця перешкода у спілкуванні зникла (див. Рис. 3.14).

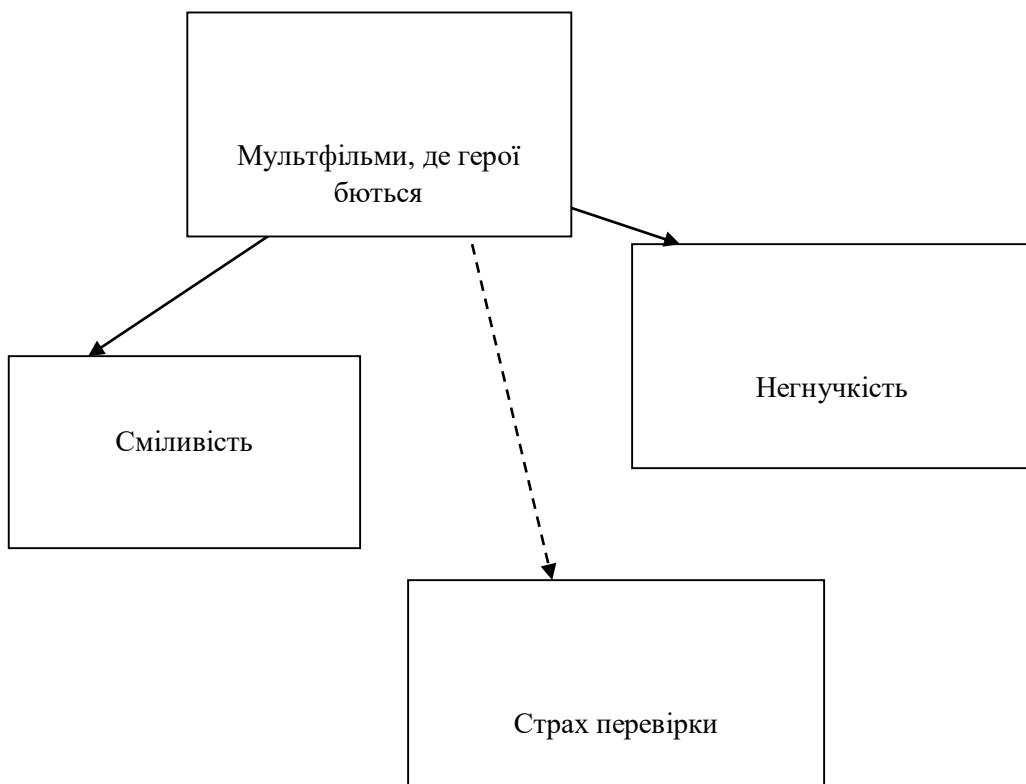
Рис. 3.14. Кореляційна плеяда небажання зближуватися та особистісних властивостей

3.6. Вивчення кореляційної взаємопов'язаності особливостей тривожно-емоційних реакцій дітей, показників агресивності, основних особистісних характеристик та визначників сприймання віртуального довкілля дитиною

Припустимо, що для дітей показники віртуального сприймання будуть пов'язаними із особистісними властивостями, визначниками агресивності, показниками особистісної тривожності та перешкодами у встановленні контактів.

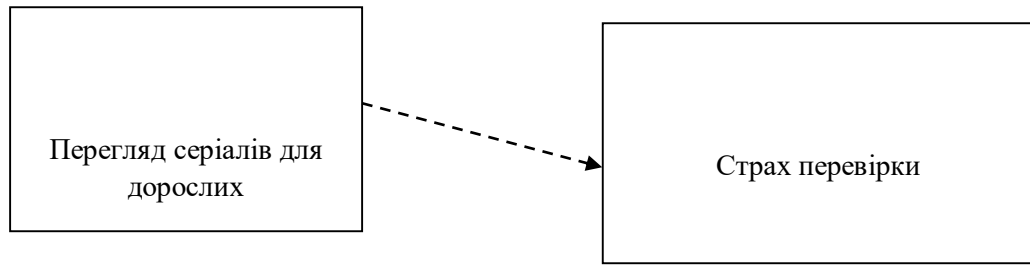
Виявлено прямопропорційні кореляційні зв'язки поміж переглядом мультфільмів, де головні герої б'ються та сміливістю ($r = 0,316$, $p = 0,05$), і

негнучкістю ($r = 0,273$, $p = 0,05$) та оберненопропорційний – із страхом перевірки знань у школі ($r = - 0,249$, $p = 0,04$), тобто, сміливі та негнучкі діти, які не бояться не виконати домашнє завдання частіше переглядали мультфільми, де головні герої б'ються (див. Рис. 15).

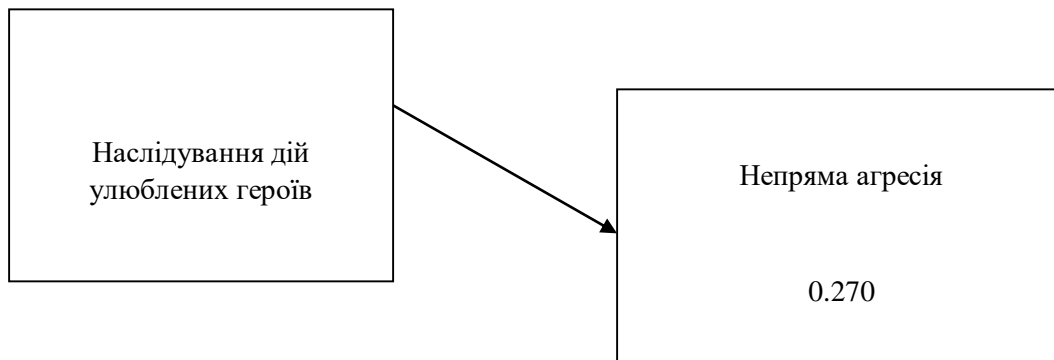

Рис. 3.15. Кореляційна плеяда перегляду мультфільмів, де головні герої б'ються та показників тривожності

Існував негативний кореляційний зв'язок поміж переглядом серіалів для дорослих та страхом перевірки ($r = - 0,409$, $p = 0,04$) (див. Рис. 3.16).

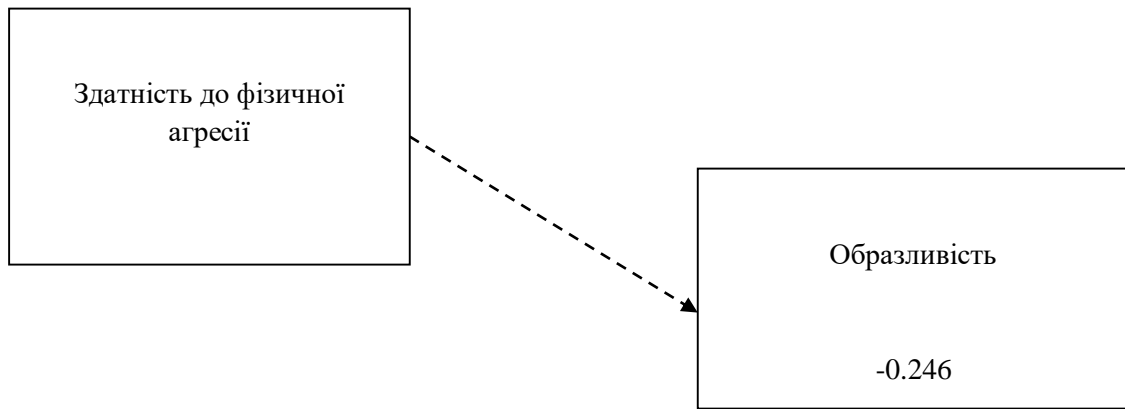
Рис. 3.16. Кореляційна плеяда перегляду серіалів для дорослих та показників тривожності

Рис. 3.17. Кореляційна плеяда наслідування дій улюблених героїв та показників агресивності

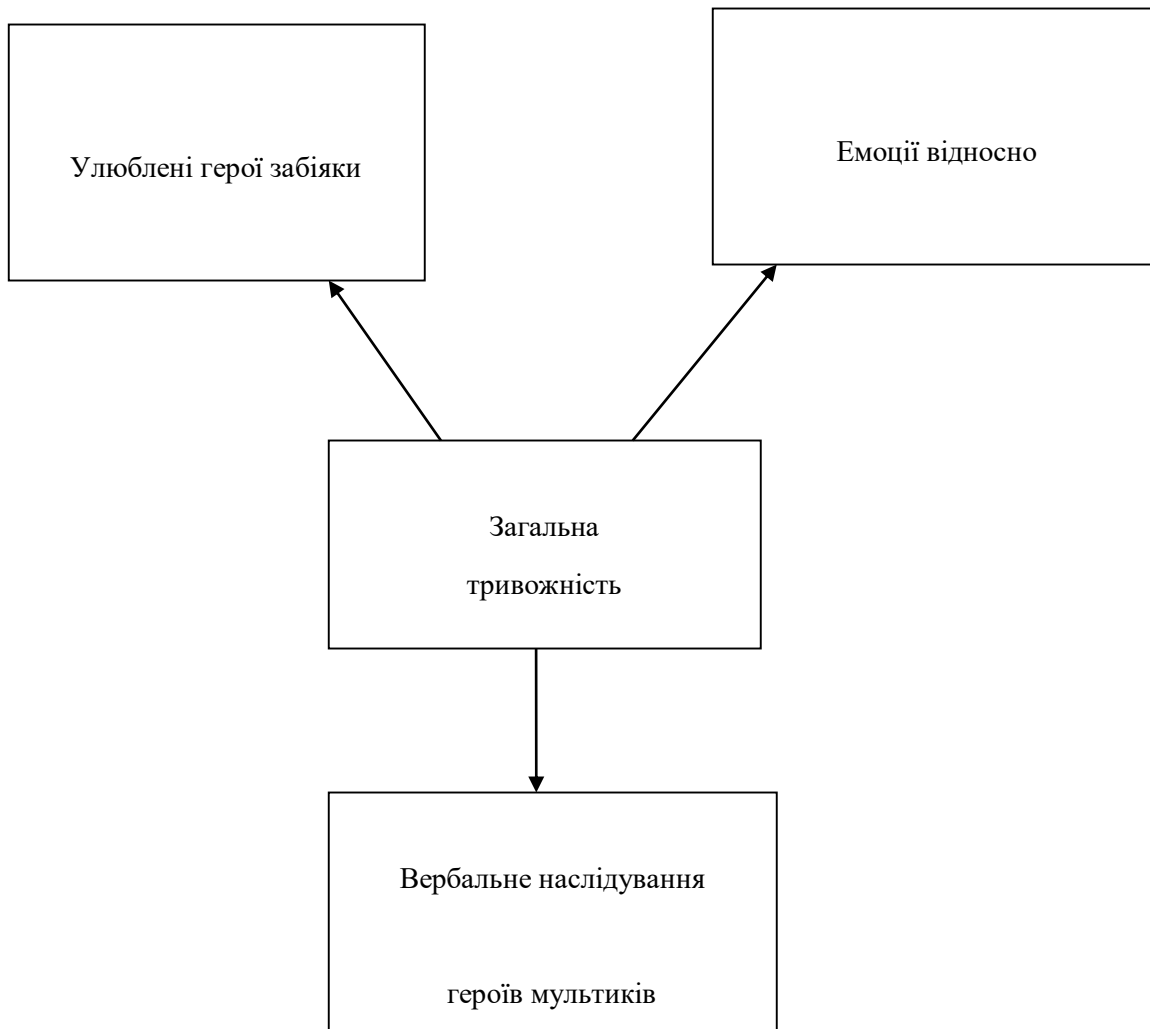
Наслідування дій улюблених героїв було прямо-пропорційно пов'язане із виявом непрямої агресії ($r = 0,270$, $p = 0,05$), тобто діти за допомогою віртуального довкілля навчалися маніпулятивної агресивної поведінки (див. Рис. 3.17).

Рис. 3.18. Кореляційна плеяда здатності до фізичної агресії та показників образливості

Обернено до попереднього –здатність до фізичної агресії негативно корелювала з образливістю ($r = - 0,246$, $p = 0,04$), діти, що мали схильність ображатися не проявляли здатності до фізичної агресії (див. Рис. 3.18).

Рис. 3.19. Кореляційна плеяда загальної тривожності та показників віртуального сприймання

Загальна тривожність як один з гіпотетичних наслідків негативного впливу сприймання віртуального довкілля, була позитивно кореляційно пов'язаною із прив'язаністю до героїв, що б'ються ($r = 0,295$, $p = 0,05$), із симпатією до негативних героїв ($r = 0,223$, $p = 0,01$), та наслідуванням певних фраз та висловів героїв із мультфільмів ($r = 0,237$, $p = 0,05$), тобто при наявності вище перерахованих показників віртуального сприймання загальна тривожність зростала у досліджуваних дітей (див. Рис. 3.19).

Підсумки до розділу:

Більша частина досліджуваних була віком 9 років. Причому серед дітей переважали представники жіночої статі хлопці були меншою половиною від досліджуваної групи дітей.

Отже, у дітей, які приймали участь у дослідженні, згідно з загально-груповим аналізом результатів, спостерігався низький рівень впевненості у собі та незворушності на рівні вище середнього були розвинуті практичність, самоконтроль та напруженість. На середньому рівні проявилися емоційна незбудливість, незалежність розсудливість, сумлінність, сміливість, оптимізм.

Найбільш яскраво вираженими були прояви вербальної агресії та роздратування. На рівні вище середнього дітьми декларувалися: фізична агресія, непряма агресія, підозрливість, почуття провини та образливість. На рівні нижче середнього проявлявся негативізм.

Практично усі опитані діти відчували роздратування при наявності насмішок та конфліктної поведінки зі сторони однолітків. Як основна емоційна реакція на перегляд кримінальних сцен була названа реакція страху та реакція сміху.

Висновки

Великий вплив на сучасну культуру дав ряд певних явищ, які виникли в кінці ХХ століття. Одне з цих явищ це – потужний розвиток інформаційних технологій, після якого в людей змінився погляд на світ, включаючи філософські, соціальні та культурні теорії, які пов’язані з появою всесвітньої мережі Інтернет. Тому виникає необхідність дослідження даного феномену, а точніше чіткого розуміння, як інтернет-соціум впливає на певні зміни людини, її життя, цінності та сприйняття світу. Таке дослідження може вирішувати певні проблеми: від створення та затвердження нової культури до наслідків, які проєктуються у реальний світ враховуючи непередметні дії, створені в інтернет-просторі. Гігантський вклад всесвітньої мережі є саме в зв’язок людей один з одним, який поступово зростає.

Сприйняття часу активно досліджується психологією. Хоча, вивчення проблеми часу тривалий період інтерпретувались виключно у філософських концепціях. Для сучасної психології питання сприйняття часу набуває нового актуального значення та ваги. У психології виділяють такі напрямки вивчення часу: сенсорний - сприймання часу; подійний - психологічний час конкретної особистості, як зміна подій та описовий - уявлення про час як образ у мистецтві, живописі, культурі тощо. Будь-яка діяльність відбувається у часовому просторі, має певні показники темпу, ритму, періодичності, вимагає оцінки доступного часового ресурсу. Дослідники, які вивчають закони протікання часу в психологічній науці, стикаються з особливістю: на відміну від перцепції, «рецептори часу» дуже складно виявити. Дослідженням питанням сприйняття, зокрема і віртуальному аспекті, займалися такі вчені: Ф. Зімбардо, Ж. Горькая, П. Фрес, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, К. Абульханова. Німецько-американський психолог Курт Левін ввів поняття «часова перспектива», яке означає сукупність уявлень індивіда про своє психологічне майбутнє і минуле, яке існує в даний момент часу. Час поділяють на об’єктивний та суб’єктивний, розглядають його плинність і тривалість.

Розглянуто Інтернет як певний соціокультурний простір, котрий радикально трансформує сприйняття простору та часу та призводить до зміни ціннісних та світоглядних орієнтацій людини. Сприйняття часу в інтернет-просторі має такі властивості: пластичність, стиснення, “позачасовий час”, миттєвість, розтягнення, подовження. У інтернет-середовищі календарний час – це реальний час, у якому перебуває користувач. Сучасні психологи, які приділяють увагу особливостям сприйняття часу в інтернет-просторі, зауважують, що людина переважно спокійно сприймає усі моделі часу: легко долає порушення безперервності часу та його неоднорідність.

Робочі припущення підтвердилися наступним чином. Більша частина досліджуваних була віком 9 років. Причому серед дітей переважали представники жіночої статі хлопці були меншою половиною від досліджуваної групи дітей.

Отже, у дітей, які приймали участь у дослідженні, згідно з загально-груповим аналізом результатів, спостерігався низький рівень впевненості у собі та незворушності на рівні вище середнього були розвинуті практичність, самоконтроль та напруженість. На середньому рівні проявилися емоційна незбудливість, незалежність розсудливість, сумлінність, сміливість, оптимізм.

Найбільш яскраво вираженими були прояви вербальної агресії та роздратування. На рівні вище середнього дітьми декларувалися: фізична агресія, непряма агресія, підозрливість, почуття провини та образливість. На рівні нижче середнього проявлявся негативізм.

Практично усі опитані діти відчували роздратування при наявності насмішок та конфліктної поведінки зі сторони однолітків. Як основна емоційна реакція на перегляд кримінальних сцен була названа реакція страху та реакція сміху.

Загальна тривожність як один з гіпотетичних наслідків негативного впливу сприймання віртуального довкілля, була позитивно кореляційно пов’язаною із прив’язаністю до героїв, що б’ються, із симпатією до негативних героїв, та

наслідуванням певних фраз та висловів героїв із мультфільмів, тобто при наявності вище перерахованих показників віртуального сприймання загальна тривожність зростала у досліджуваних дітей.

Перспектива подальших наукових досліджень полягала у ширшому вивченні феномену сприймання віртуального довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г.С. Абрамова. – Екатеринбург : Деловая книга; Москва : АCADEMIA, 1995. – 224 с.
2. Абрамова Г. С. Практическая психология : учебник для студентов вузов / Г. С. Абрамова. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – Москва : Академический проект, 2001. – 480 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Наука, 1980. – 336 с.
4. Абульханова-Славская К. А. Методологический аспект проблемы субъективного / К. А. Абульханова-Славская // Методологические и теоретические проблемы психологии. – Москва : Наука, 1969 – С. 31–44.
5. Адамович М. Этот виртуальный мир... Современная русская проза в Интернете: ее особенности и проблемы / М. Адамович // Новый мир. – 2000. – № 4 – С. 120–138.
6. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – Киев, 1997. – 288 с.
7. Александрова А. Я. Проблемы науки и познания ученого / А. Я. Александрова. – Ленинград : Наука, 1938. – 512 с.
8. Алиева Н. З. Становление информационного общества и философии образования / Н. З. Алиева, Е. Б. Ивушкина, О. И. Лантратов. [Электронный ресурс] – Режим доступа : URL: [http://www. rae. ru/monographs/23-643](http://www.rae.ru/monographs/23-643).
9. Аналитическая философия : Избр. тексты / сост. А. Ф. Грязнов. – Москва :Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 181 с.
10. Бьюкетмен С. Конечная тождественность / С. Бьюкетмен. // Комментарии. – 1997. – № 1. – С. 25–46.
11. Варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного

інформаційного суспільства : монографія / авт. колектив : Н. М. Токарева, А. В. Шамне, О. О. Халік [та ін.]; ред.Н. М.Токаревої. – Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. – 220 с. 347

12. Василюк Ф. Е. Психология переживания : Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – Москва : Изд. Моск. ун-та, 1984. – 200 с.

13. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 186 с.

14. Давыдов В. В. Генезис и развитие личности в детском возрасте / В. В. Давыдов. // Вопросы психологии. – 1992. – № 1–2. – С. 22–32.

15. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Издательство Питер, 2000. – 368 с.

16. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис /пер. с англ. - М.: Прогресс, 1996

17. Кацера А.А. Основные направления и подходы в исследовании самоотношения как личностного образования. [Электронный ресурс]. Столяренко Л.Д. Основы психологии. Учебное пособие. Теория. Наблюдение. Практика. - Ростов-на-Дону.: Феникс, 2000. – 368 с.

18. Как устроена IT-столица мира. Доступ:

<http://https://www.youtube.com/watch?v=9lO06Zxhu88&t=260s>

19. Кен Робинсон Образование убивает творчество. Доступ:

<https://www.youtube.com/watch?v=jUqyd-y2Dtw>

20. Кен Робинсон Изменение парадигмы образования. Доступ:

<https://www.youtube.com/watch?v=IAJUTxdYtrM>

21. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк; за ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

22. Кульчицкая Е.И. Сирень одаренности в саду творчества /

Е.И.Кульчицкая, В.А.Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ

ім. І.Франка, 2008. – 316 с.

23. Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Личность: теории, эксперименты, упражнения, СПб, изд. Прайм-Еврознак, 2002.

24. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самооффективности Р.Шварцера и М.Ерусалема // Иностранная психология. – 1996.

25.Штернберг Р. Интеллект, приносящий успех. – Минск: Попурри.

26.Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И. Фельдштейна. — М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК»,1995.

27.Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности// Психология личности в трудах отечественных психологов. - СПб: Питер, 2001.

28.Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М.: Международная педагогическая академия, 1994.

29.Федоров А.И.Временная перспектива в юношеском возрасте: типологический подход / Автореф. дисс. канд. психол. наук. - М., 1996.